

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Kultuuripärandi loovrakenduste õppekava

Kadi Vingisaar

**KOMBINEERITUD PISTETEGA TIKITUD PINNAKIRJAD JA
NENDE VALMISTAMISE TÖÖVÕTTED
Järvamaa rahvarõivastel**

Magistritöö

Juhendaja: Ave Matsin MA,
Silja Nõu käsitöömeister

Kaitsmisele lubatud:

(Juhendaja allkiri)

Viljandi 2022

SISUKORD

EESSÕNA.....	4
SISSEJUHATUS	6
Kirjanduse ülevaade	11
Allikad ja uurimismetoodika	15
1. JÄRVAMAA RAHVARÕIVASTE TIKANDID JA TIKKIMISE MATERJALID	20
1.1. Tikanditega kaunistatud esemed Järvamaal.....	20
1.2. Järvamaa rahvarõivaste tikandid ja tikkimise töövõtted	23
1.3 Tikandite valmistamisel kasutatavad materjalid.....	25
1.3.1 Järvamaa lilltikandite valmistamiseks kasutatud materjalid museaalidel	25
1.3.2 Tänapäevased materjalid	29
2. PINNAKIRJAD JÄRVAMAA RAHVARÕIVASTEL.....	33
2.1. Pinnakirjade nimetused	33
2.2. Pinnakirjade tüpoloogia.....	34
2.3. Pinnakirjad Järvamaa tikandites	40
2.3.1 Alusvõrguga pinnakirjad	41
2.3.2 Läbi kanga tehtavad pinnakirjad	46
3. PINNAKIRJADE TIKKIMISE TÖÖVÕTTED	48
3.1. Pinnakirjade tikkimise peamised töövõtted.....	48
3.2. Pinnakirjade tikkimise metoodilise õppematerjali koostamise alused	54
KOKKUVÕTE.....	56
KASUTATUD LÜHENDID	58
KASUTATUD ALLIKAD.....	59

LISAD

Lisa 1. Kokkuvõtlik tabel Järvamaa pinnakirjade andmetega

Lisa 2 Pinnakirjade analüüsist välja jäänud esemed

Lisa 3 Esemete kirjeldamisel kasutatud inventeerimise ankeedi näidis

Lisa 4 Eesti rahvusliku tikandi tehnikad

Lisa 5 Pinnakirjade põhitöövõtete valmistamise metoodiline õppematerjal

SUMMARY

LIHTLITSENTS

EESSÕNA

Minu magistritöö teema on Eesti muuseumikogudes talletatud Järvamaa rahvarõivad ja neid kaunistavad tikandid. Töös olen eeskätt keskendunud tikandi motiivides kasutatud erinevate töövõtete kombineerimise teel moodustatud reljeefsetele pinnakirjadele, millega rikastati lillede südamikke ja kroonlehti. Uurimistöös nimetatakse *kombineeritud pistetega pinnakirjadeks* (edaspidi pinnakirjad) erinevate tikkimisvõtete koos kasutamist. Pinnakirjad moodustavad reljeefseid ja pitsilisi mustreid, mis saadakse tikkimisniite omavahel põimides ja mähkides.

Kombineeritud pistetega moodustatud pinnakirjasid on tikkimisalastes raamatutes nimetatud nii pinnakirjadeks (Häkkinen 1924, lk 115) kui ka võrkpistepindadeks (Linnus 1960, lk 23), ilupisteteks (Kurrik 1938, lk 25–26), võrgulisteks ja pinnatäitepisteteks (Vunder 1992, lk 23) jm. Oma töös kasutan pinnakirjade nimetust, sest see koondab enda alla mitte ainult võrgulised pinnakirjad, vaid ka läbi kanga loodavad pinnakirjad.

Tikkimise taasavastasin enda jaoks 2017. aastal, kui läksin Tallinna Rahvarõivakooli, et valmistada endale Türi naise rahvarõivad. Kaheaastase koolituse käigus valmistasin rahvarõivameistrite õpetuste järgi kõik komplekti osad otsast lõpuni ise. Läbitud protsess andis mulle tohutu kogemuse ning arusaama, milliseid teadmisi ja käelisi oskusi on vaja, et valmistada rahvarõivakomplekti kuuluvaid esemeid. Vaatamata sellele, et olen tänaseks valmistanud mitu rahvarõivakomplekti ja ka üksikesemeid, on mulle kõige südamelähedasemaks saanud just tikkimistehnikad. Oma oskusi täiendan rahvarõivameistri Silja Nõu käe all, kellega koostöös juhendan rahvarõivakoolides (Tallinnas, Harjumaal, Laulasmaal ja Chicago veebikoolitusel) käiste, särkide, tanude ja põlleda tikandite tegemist. Samuti aitan eestvedada Järvamaa Muuseumi juures tegutsevat Järvamaa Rahvarõiva Nõuandekoda.

Pinnakirjade tikkimisega puutusin esimest korda kokku, kui valmistasin oma komplekti juurde kuuluvaid Türi käiseid (PM_326 E51:1). Jõudnud oma töös sinnamaale, et oli vaja hakata õiesüdamikke ja kroonlehti täitma, sai mulle selgeks, et museaalil olevate pinnakirjade valmistamiseks puudus põhjalik õppematerjal ja kõik tuli suuresti koos juhendajaga ise leiutada. Juba toona imestasin, kuidas on võimalik, et lillkirjadele

iseloomu andmiseks kasutatavad töövõtted on leidnud niivõrd kasinat kajastust seni avaldatud kirjanduses.

Muuseumis tikandeid uurides tuli ette esemeid, mille puhul oli näha, et muuseumisse jõudnud esemel olev tikand on varem kaunistanud mõnda muud riideeset. Oli selleks siis linuka tikandist valmistatud käised või kott või käistest tehtud kott vm. Just selline tikandi taaskasutus näitab, kui kõrgelt meie esivanemad hindasid peenelt valmistatud tikandeid. Seega on oluline uurida muuseumides olevad kauneid tikandeid ja tuua need avalikkuse ette, luua ülevaade tikandites kasutatud töövõtetest ning tõsta tänaste rahvarõivaste valmistajate teadlikkust toona kasutatud töövõtetest ja parandada oskusi. Kuna viimastel aastakümnetel on rahvarõivaste valmistamine järjest populaarsemaks muutunud, on just nüüd paras hetk pöörata tähelepanu vähem kajastatud tehnikatele ja töövõtetele. Seejuures ei pea piirduma ainult rahvarõivastega, vaid pinnakirju kasutades sobib kaunistada ka tänapäevaseid esemeid. Aja jooksul on uute rõivaesemete kaunistamisel järjest enam leitud inspiratsiooni rahvusliku tikandi motiivistikust ja tehnikatest, seega võiks sellesse valikusse lisanduda ka kombineeritud pistetega pinnakirjad, millega esemetele lisada unikaalsust ja iseloomu.

Minu magistritöö valmimisse on panustanud paljud inimesed, tänan neid südamast toetuse eest! Eriline tänu kuulub minu töö juhendajatele Ave Matsinile ja Silja Nõule ning TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia õppejõududele.

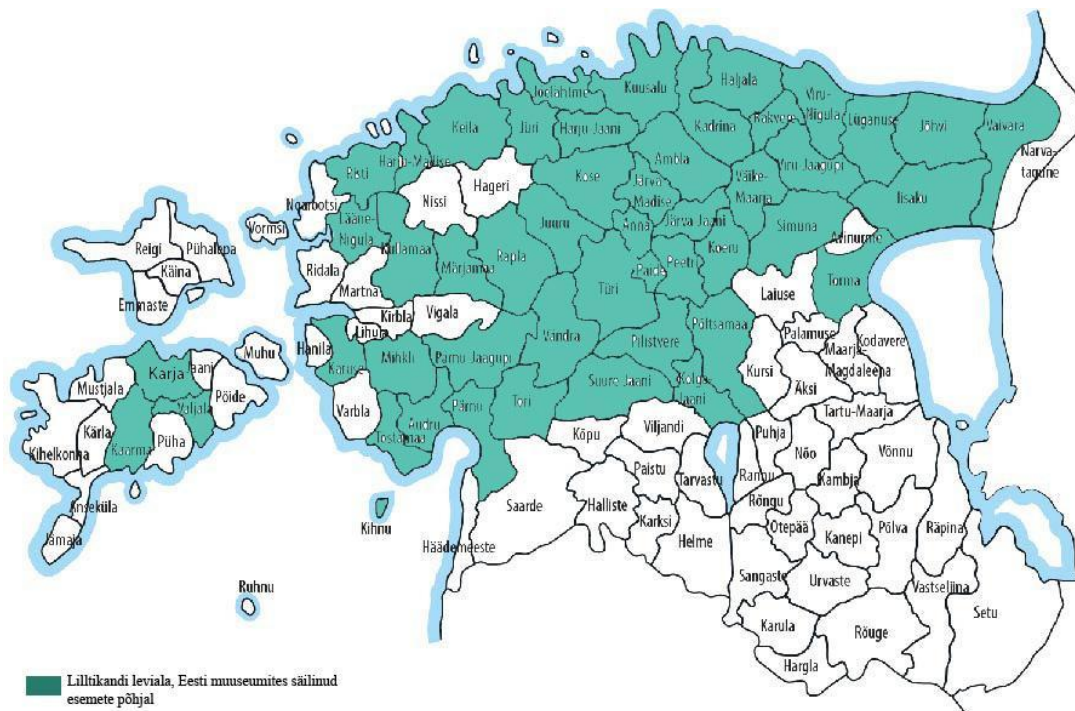
SISSEJUHATUS

Tikkimine on iidne käsitöötehnika, mis on olnud ja on kasutusel üle maailma. Aja jooksul on tikandites välja kujunenud tikkimistehnikad, mis on iseloomulikud konkreetsele ajaperioodile, piirkonnale ning neid valmistanud meistritele. Seetõttu on tikandeid peaaegu võimatu kõrvutada ja võrrelda, sest iga piirkonna meistrid on teatud sarnastele rahvusvahelistele tikanditehnikatele lisanud omapoolseid nüansse. Tikandi seesugusele arengule aitas kaasa asjaolu, et tikkimise õitsenguperioodid varieerusid piirkonniti ning oskused ja töövõtted liikusid kaupmeeste ja vallutajate kaudu riikide vahel. (Clabburn, P. 1981, lk 7–9)

Tikkimist käsitlevad raamatud on püüdnud tikkimise tehnoloogiat defineerida. Erinevate definitsioonide sarnasuseks on, et tikkimist käsitletakse kui kunsti, mida meistri käe abil luuakse kangale nõela ja niidiga. Näiteks Staniland ja Caulfeild on tikkimist defineerinud järgmiselt:

„Tikkimine on niidi ja nõelaga kangale kaunistuste kandmise kunst“ (Staniland, 1991, lk 4). Caulfeildi sõnaraamatus on tikkimist samuti nimetatud kunstiks, mille looja kaunistab kangast nõela abil värvilise siidi, kuld- või hõbeniidi ning muude materjalidega, luues lillelisi, geomeetrilisi või muid kujundeid (1885, lk 171).

Eesti rahvarõivaste juures kaunistati tikanditega nii meeste kui ka naiste särke, naiste tanusid, põllesid ja sõbasid. Peamiselt on selleks kasutatud pilu-, vabakäelist, geomeetrilist ja lilltikandit. Lillkirjaline tikand on aja jooksul levinud laialdaselt üle Eesti alade. Joonisel 1 toodud kaardil on esitatud pinnakirjadega kaunistatud lillkirja levik Eestis. Kaardi on koostanud töö autor Eesti Muuseumide Infosüsteemi (edaspidi MuIS) andmete, st töö koostamise hetkel MuISi keskkonda laetud esemete kirjelduste ja fotode põhjal. Kaardil ei kajastu erakogudes olevad esemed. Lisaks kaardil märgitud piirkondadele on valmistatud lillkirjaga kaunistatud esemeid ka Läänemaal ja Muhu saarel, kuid sealne lillkiri on oma visuaalilt erinev ja sealsetes tikandites ei esine pinnakirjasid.

Joonis 1. Lillkirja leviala (aluskaart: Pille Niin).

Nagu jooniselt 1 on näha, oli lillkiri laialdaselt levinud, kuid seejuures olid mustrid väga eriilmelised, kuna iga piirkonna käsitöölised lisasid levinud mustritele omapoolseid tõlgendusi ning ka kohalikud naised püüdsid mustreid ise järele teha (Vunder 1992, lk 22). Nii on Järvamaa tikandites kasutatud motiivid sümmeetrilisemad ja Virumaal kasutatud motiivid laialivalguvamad ja lopsakamad. Elle Vunder on oma raamatus „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“ kirjeldanud Järvamaa lillkirja järgmiselt:

„Järvamaal ja idapoolisel Harjumaal, kus lopsakavormilisi tanukirju esineb vähem, on käistekirjadki väiksemaõielised, rahuliku, voogava liikumisega, kuid võrdlemisi värvi-, vormi- ja detailirikkad.“ (Samas, lk 24)

Niisiis on Järva- ja Harjumaal tikandid Vunderi järgi lisaks värvi- ja vormirikkusele ka detailirikkad. Motiivid muudeti omanäoliseks just eriilmeliste pinnakirjadega, millega lisati tikanditele reljeefsust ja õhulisust. (Foto 1)

Foto 1. Türi kihelkonna käiste pinnakirjad on tähistatud valgete ringidega (1782; ERM 5067).

Eri piirkondade etnograafilistest arhiividest leiab infokilde, et omal ajal tegelesid tikkimisega peamiselt linnas elavad tikkijad, samuti tegelesid tikkimisega ka mõisakäsitöölised ning lastekasvatajad ja toatüdrukud. Nii on teada, et Ambla kihelkonna käised (ERM A509:5392) on tikkinud mõisaõmbleja Mari Roos. Lisaks linna- ja mõisakäsitöölistele levitasid maal tikandite mustreid ka vabad võõrpäritoluga käsitöömeistrid. Samuti on teateid maanaistest, kes tegid oskuslikku tikkimistööd ja teenisid sellega elatist. (Vunder 1992, lk 22)

Lillkirja kui üht rahvarõivaste ilustamise võtet on uuritud peamiselt muustrilistest ja paikkondlike eripärade aspektidest, kuid tikandites kasutavad pinnakirjad ja nende valmistamise töövõtted on senimaani jäänud põhjalikuma käsitletuse. Sellele viitab ka tõsiasi, et meie käsitööraamatutes on jooniste ja üldsõnaliste kirjeldustega välja toodud

ligikaudu 20 pinnakirja valmistamise võimalust, kuid muuseumides säilinud Järvamaa esemetel esineb laiem valik. Uurimise tulemusel leidsin 70 erinevat pinnakirja, kus kasutatakse kas ühte konkreetset töövõtet või mitme töövõtte kombinatsiooni. Pinnakirjade valmistamise põhjaliku metoodilise materjali puudumise tõttu on tikandites kasutatud pinnakirjade mitmekesisus kadumas, kuna kasutatakse pigem selliseid variante, mis on avaldatud raamatutes. Oskus keerukamaid pinnakirjasid valmistada on kogenud käsitöömeistritel ning nende teadmised ja oskused levivad kursustel suusõnaliselt.

Just puudus metoodilisest õppematerjalist on tinginud selle, et rahvarõivaste valmistamise juures on sageli mindud lihtsamat teed mööda. Museaalil olev pinnakiri on asendatud mõne muu variandiga, mille valmistamise kohta leidub mingitki õpetust, või siis on motiivid täidetud lihtsalt tikkimispistetega. Seoses tehnika kiire arenguga on lisandunud ka võimalus teha tikandeid masinaga, kuid masinaga ei saa teha sellised pinnakirjasid kui museaalidel. Kahjuks kohtame rahvarõivaste juures selliseid tõlgendusi tänapäeval järjest enam. Fotol 2 on Kuusalu tanu tikand (ERM 768 – 1810) toodud võrdluses tänapäeval masinaga tehtud tikandiga, mille sarnasus museaaliga on vaevu märgatav.

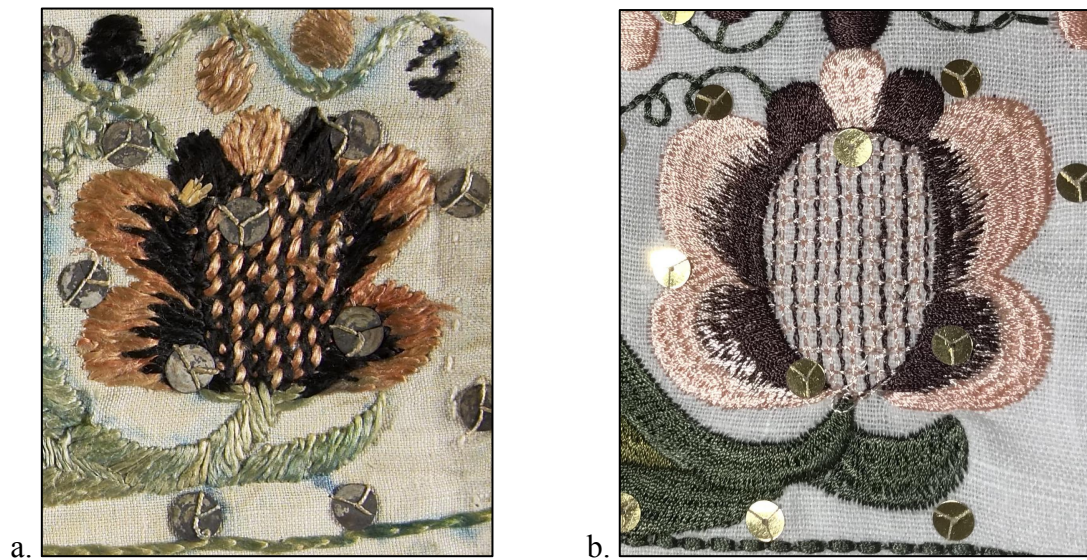

Foto 2. Kuusalu kihelkonna tanu motiiv: a) museaal (ERM 768); b) 21. sajandil tehtud masintikand (erakogu).

Kahjuks on masintikandiga muudetud tikand väga korrapäraseks ja omal ajal kasutatud materjalid asendatud tehnoloogiale sobilike materjalidega. Samuti on reljeefsed pinnakirjad asendatud lihtsustatud läbi kanga tehtud pistekombinatsioonidega, mistõttu on kannatanud kogu tikandi üldmulje ja saadud tulemus ei sarnane museaaliga.

Tikandite lihtsustumine ja ajas muutumine on iseloomulik rahvuslikule tikandile üleüldiselt. Kui 18. ja 19. sajandil oli peen käsitöö ja kaunis pidurõivas uhkuse asi, siis aegamööda asendus see linnamoeliste rõivaste ja ostukaubaga ning omaaegsed käsitööoskused hakkasid hääbuma. Mida aeg edasi, seda enam võeti kasutusele uusi materjale ja tehnikaid, kuni oleme jõudnud tänasesse päeva, kus tehnika areng on jätnud oma jälje ka käsitöö valdkonda. Kahjuks ei suuda masin edasi anda inimese käe tunnetust ning jäljendada kõiki töövõtteid.

Seega on igati kohane nüüd, kui rahvarõivaste valmistamine on taas laineharjal, juhtida tähelepanu tikkimise tehnikatele ning uurida ja taasluua ununenud töövõtted. See annab lootust, et tulevikus valmistatavad rahvarõivad on võimalikult sarnased meie esivanematelt saadud pärandiga.

Uurimuse **peamine eesmärk** on luua ülevaade ja metoodiline õppematerjal Järvamaa tikandite pinnakirjadest ja nende valmistamise töövõtetest. Magistritöö kitsam eesmärk on analüüsida tikkimismaterjalide mõju pinnakirjade valmistamise töövõtetele ja üldisele ilmele.

Magistritöö **uurimisküsimused**:

Millised on pinnakirjad Järvamaa rahvarõivaste tikandites?

Mil moel erinevad pinnakirjad esemetel?

Kuidas mõjutab tikkimismaterjal valmistatavaid pinnakirjasid?

Kuidas nimetada tikandites kasutatavaid pinnakirjasid?

Kuidas valmistada tikandite kaunistamiseks kasutatud pinnakirjasid?

Uurimistöö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis annan ülevaate Järvamaa rahvarõivaste tikanditest ja tikkimismaterjalidest. Teises peatükis käsitlen põhjalikumalt uuritud pinnakirju. Seejuures toon välja pinnakirjade tüpoloogia ja analüüsin valimis olevate pinnakirjade erisusi. Kolmandas peatükis keskendun pinnakirjade valmistamise töövõtetele ning tööjuhendite koostamise metoodikale.

Lisa 1 sisaldab kartoteeki töö käigus uuritud esemetest ja tikandites kasutatud pinnakirjade loetelu, lisa 2 on toodud uurimusest välja jäetud esemete loetelu koos põhjendustega. Lisas 3 on toodud uurimistöös kasutatud inventeerimisankedi näidis. Neljandas lisa on

ära toodud Eesti rahvuslikus tikandis kasutatud tikkimise tehnikad. Lisa 5 sisaldab magistritöö loov-praktilist osa ehk 11 pinnakirja valmistamise juhendeid, tööjooniseid ja fotosid.

Magistritöö illustratsioonidena on kasutatud 31 fotot, 10 joonist ja 2 tabelit. Kui pole mainitud teisiti, on tegemist töö autori illustratsioonidega.

Kirjanduse ülevaade

Rahvuslikku tikandit ja selle mitmekesisust kirjeldatakse enamikus Eestis ilmunud rahvarõivateemalistes teostes. Samuti on tikandeid ja tikkimise töövõtteid käsitletud käsitööalastes raamatutes, kuid pinnakirjadele on kirjanduses pühendatud vähe tähelepanu.

1924. aastal ilmunud Elna Häkkineni õpperaamat „Naiskäsitööd“ käsitleb tikkimise tehnoloogiat ja eraldi rahvuslikku tikandit. Autorile on väga südamelähedane meie rahvuslik tikand ja ta tunneb muret selle hääbumise pärast. Seda suhtumist ilmestab hästi tema romantiline lähenemine käsitööle ja tehnikate nimetustele, näiteks nimetab ta lillkirja *Eesti kirjuks tikanduseks*. Autor rõhutab just viimase rikkalikkust ja ainulaadsust ning toob välja tõsiasja, et raamatu ilmumise ajaks on ununenud lillkirja valmistamise oskus ja asendunud nn „kunstkäsitööga“. Tänuväärne on, et Häkkinen on märganud lillkirja valmistamise juures kasutatud erinevaid töövõtteid ja on oma raamatus välja toonud ka **pinnakirjad**.

„Pääle eelpoolnimetatud kaunistavate ja tarvilikkude pistete ei esine ka Eesti kirjutikanduses teisi, aga neidsamu on üksteisega nii mitmesuguselt ja huvitavalt ühendatud, et sünnivad pindukatvad kirjad, mis on just iseloomustavad Eesti töödele. Vaadeldes muuseumis tanusid ja teisi tikitud käsitöid, näeme et sääl on ilustamiseks väga palju tarvitatud lillemotiive. Nendes on vormid tihti suured ja nende täitmine madal- ehk sidepistetel oleks igav ja ühetaoline. Seepärast ongi sääl tarvitatud pinnakirju, mis vaheldusrikkalt ja väga huvitavalt täidavad pindu, mida piiravad harilikud kaunistavad pisted.“ (Häkkinen 1924, lk 115)

Kahjuks jääb Häkkinen pinnakirju kirjeldades üldsõnaliseks ega lasku nende valmistamise töövõttesse. Samas esitab ta raamatu lisades illustreeriva materjalina 17 võimalikku pinnakirja varianti.

Esimene eestikeelne Eesti rahvarõivaid käsitlev uurimuslik raamat on Ilmari Mannineni 1927. aastal (kordustrükk 2009 ja 2017) välja antud „Eesti rahvariite ajalugu“, mis ilmus Eesti Rahva Muuseumi III aastaraamatus. Raamatus kirjeldatakse Eesti Rahva Muuseumis olevaid esemeid liikide kaupa. Käsitluses keskendutakse peamiselt erinevate esemeliikide välimusele ja nende sotsiaalsele tähendusele, aga vähem valmistamise tehnoloogiale. Nii on peatükis, mis käsitleb naiste peakatteid, ära mainitud tanude ja linukate kaunistamine lillkirjadega, nimetatud tikandites kasutatud materjale ning esitatud piirkonnad, kus peakatteid sellise tehnikaga kaunistati. Näiteks käiseid käsitlevas peatükis on võrreldes peakatete peatükiga oluliselt suuremat tähelepanu pööratud tikanditele, kuid seda peamiselt üldmulje, kasutatud materjalide ning tikandite valmistajate üle juureldes. Mannineni teose eesmärk on analüüsida Eesti rahvarõivaste ajaloolist kujunemist mõjutanud tegureid, seega on üsna loomulik, et tikandite tehnikad on jäänud suurema tähelepanuta. (Manninen 2017)

Rahvarõivaste valmistajate seas on levinud kolm põhilist teost, millele rõivaste valmistamisel tuginetakse. Need on Helmi Kurriku „Eesti rahvarõivad“ (1938), „Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algusest“ (1957) ning Melanie Kaarma, Mari Sumera ja Aino Voolmaa „Eesti rahvarõivad“ (1981, kordustrükk 2015). Peamiselt need kolm raamatut ongi mõjutanud tänast rahvarõivavalmistajat ja -kandjat: kõigis neis on lähenetud rahvarõivastele kihelkonniti ja pakutud välja üks konkreetne komplekt, mida selle piirkonna jaoks valmistada. Tikandid on esitatud muuseumis säilitatavast esemest tehtud fotodel ja joonistel, kuid tehnilist õpetust, kuidas tikandites olevaid pinnakirjasid valmistada, neis teostes üldjuhul pole. See on jätnud rahvarõivaste valmistajatele vabad käed teha tikand vastavalt oma oskustele ja teadmistele.

Kõige enam saavad tähelepanu pinnakirjad (mida autor nimetab *võrkpisteteks*) Kurriku raamatus, kus on ära toodud 24 levinumat pinnakirjade valmistamise joonist, mis on olnud rahvarõiva valmistajatele suureks abiks. Needsamad joonised on jõudnud ka hilisematesse trükistesse, milledest siinkohal mainin ära „Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algusest“ (1957), „Tikkimine“ (Linnus 1960), nõukogude ajal ilmunud Käsitööalbum nr

22, millele tuginedes on 21. sajandil tehtud „Eesti käsitöö käsiraamat“. Samas ei kata avaldatud materjal kõiki võimalikke variatsioone pinnakirjadest, mis on rahvarõivaid kaunistanud.

Eesti rahvarõivaste tikanditest on Hilda Linnus andnud välja kaks raamatut – „Tikand Eesti rahvakunstis“ I (1955) ja II (1973) –, mille esimeses osas käsitletakse Põhja-Eesti ja Saarte rahvarõivarühma tikandeid ning teises osas on rõhuasetus Lääne- ja Lõuna-Eesti tikanditel. Käesoleva töö kontekstis on oluline raamatu esimene osa, kuna Järvamaa kuulub Põhja-Eesti rahvarõivaste rühma. Raamat annab ülevaate piirkonna tikandite arengust, kasutatud materjalidest ning sellest tulenevatest tikandi eripäradest. Üldsõnaliselt on mainitud ka pinnakirjasid:

„Kirja motiivide täitena esines palju lisavõtteid ja pistete kombinatsioone, mis moodustavad rikkaliku võrguliste pistete pinnatäidete valiku“ (Linnus 1955, lk 21).

Autor ei lasku pikemalt sellesse, kui palju pinnakirju on, ega kirjelda nende valmistamise tehnikaid, kuid tänu raamatu rohkele illustreerivale materjalile saab varasemate väljaannetega võrreldes parema ülevaate rahvarõivaste kaunistamise võimalustest eri piirkondades. Samas tuleb Linnuse raamatute piltidesse suhtuda kriitiliselt, sest värvilahendused ja mõõtkavad ei vasta alati muuseumi esemetele ning pinnakirjade juures pole tabatud kõiki nüansse.

1992. aastal ilmus Elle Vunderi sulest raamat „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“, mille rõhuasetus on pigem rahvakunsti ja professionaalse kunsti omavahelistel seostel. Vähem tähelepanu saavad tikandite valmistamise töövõtted. Samas loob raamat hea ülevaate rahvuslikus tikandis kasutatud ornamentikast, selle tähendusest ning meie tikandeid mõjutanud teguritest. E. Vunder on oma raamatus nimetanud tikandeid, kus on kasutatud pinnakirjasid, kas *võrgulis-pitsiliseks* või *võrktehnikas tikandiks*. Pakutud nimetused ei anna edasi kasutatud töövõtete mitmekesisust ja keerukust – jääb mulje, nagu oleks selliseid pindu loodud vaid võrkpinnale.

Lilltikandeid on käsitletud ka TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna lõputöodes, milles on lähemalt vaadeldud kas mõne tikandi taastamise protsessi (Muzakko 2018) või mõnd esemetüüpi (Kivisild 2020) ja sellega koos eset kaunistavat tikandit.

Muzakko annab oma töös „Järva-Peetri käiste tikandi rekonstruktsioon“ (2018) ülevaate lilltikandist ja praktilise tööna taastab Peetri kihelkonna käiste (ERM 13474) tikandi mustri ja teostab tikkimise. Sellised aja jooksul tuhmunud mustrite taastamised on tänuväärt töö, et tikandid ei kaoks kasutusest ja rahvarõivaste variatiivsus jääks püsima. Nagu sellest tööst välja tuleb, olid käised kokku õmmeldud kahest peakattest, mille mustrid autor üles joonistas. Töös on mainitud, et taastati ka pinnakirjad, kuid kahjuks pole täpsemalt kirjeldatud, milliste töövõtetega need taastati. See, kuidas taasluua hävinud pinnakirjasid, oleks pinnakirjade teemale suurepärane täiendus.

Kivisild on oma töös „Vanapärase naiste peakatte linuka valmistamise tehnoloogia, kandmine ja Kolga-Jaani 18. sajandist pärit linuka rekonstrueerimine“ uurinud linukaid, loonud nende tüpoloogia ja taastanud ühe linuka, mis on muuseumisse jõudnud lahtkraena. See töö annab hea ülevaate linukate tüüpidest ja neil kasutatud tikandite mustritest ning toob välja linukate tüpoloogia, mis sõltub tikkimise ja õmblemise tehnikast. Kuna Kivisilla töö eesmärk polnud uurida pinnakirjasid, siis sellekohast teemakäsitlust seal ka pole.

Kuna erinevates allikates on pinnakirjasid vaid napisõnaliselt mainitud ja avaldatud mõned tehnilised joonised, siis puudub peaaegu täielikult eestikeelne terminoloogia. Ainus erand on ühe konkreetse töövõttega (lisa 5 - eelpiste pinnakiri) valmistatud pinnakirjade nimetus *kadrid* (Linnus 1960, lk 21). Seega olemegi harjunud neid nimetama lihtsalt võrkpinnaks või joonis number see ja see sellest raamatust. Seega on kohane püüda siinse uurimuse raames leida lahendus, kuidas pinnakirjasid nimetada või kuidas see olukord tulevikus lahendada.

Uurimistöö keskmes olevates kirjanduslikes allikates on pinnakirjade valmistamise õpetus napp, kuna tegemist on tikkimistehnika väga detailsete töövõtetega. Peaaegu kõigi käsitletud allikate eesmärk ei ole olnud rahvusliku tikandi valmistamise tehnikate täpne õpetus, vaid pigem analüüs, mis keskendub tikandile kui tervikule ning toob välja erinevad tikkimise tehnikad peamiselt nende visuaalsest küljest. Rahvarõivaste valmistaja ja õpetajana olen korduvalt pidanud tõdema, et nendest käsitlustest jääb väheseks, et valmistada muuseumi esemete koopiaid ja ka kasutada pinnakirju kaasaegsetel esemetel.

Allikad ja uurimismetoodika

Püstitatud eesmärgi saavutamiseks tuginen Eesti muuseumikogudes olevatele esemelistele allikatele. Kuna varem pole pinnakirjasid ja nende valmistamise töövõtteid põhjalikult uuritud, siis on uurimisväli väga suur ega ei mahu käesolevasse töösse. Seega tuli seada piirangud, millega valimit kitsendada. Esiteks soovisin uurida piirkonda, mis on seni rahvarõivaalases kirjanduses vähem kõlapinda saanud. Seetõttu võtsin valimisse Järvamaa kihelkondade (joonis 2) tikanditega kaunistatud esemed. Kuigi mu uurimuse rõhuasetus on tikkimise töövõtetel, aitab töö kaasa selle piirkonna rahvarõivaste tutvustamisele.

Teine põhjus piirkonna valikul on puhtalt isiklik – minu vanavanemad elasid Järvamaal ja nende talukoht on meie perekonna kasutuses, seega on just sealne pärand mulle eriti südamelähedane.

Joonis 2. Järvamaa kihelkonnad on tähistatud rohelisega (aluskaart: Pille Niin).

Kuigi oma uurimuses olen keskendunud Järvamaa kihelkondade – Ambla, Järva-Madise, Järva-Jaani, Anna, Peetri, Koeru, Türi ja Paide – tikanditel kasutatud kombineeritud pistetega pinnakirjadele, tuleb arvestada, et pinnakirjasid esineb kõigis joonisel 1 toodud lillkirja levialaga kihelkondades. Siinse töö kontekstis pakuvad Järvamaa 65 eset piisavalt uurimismaterjali, et anda teemast ülevaade. Tuginedes oma varasemale tikandite uurimise kogemusele, võin öelda, et samu töövõtteid on kasutatud ka teiste piirkondade tikandites, kuid leidub ka selliseid, mida Järvamaa tikandites ei esine. Selleks, et uuritud materjalide põhjal koostada töövõtete kirjeldused, oli vaja praktiliselt läbi teha kõik pinnakirjade töövõtted, et metoodilist materjali täiendada just praktikas ette tulevate sõlmkohtadega.

Valimi kokkupanemisel oli aluseks MuISist kättesaadav info. Koostasid sealsete andmete põhjal nimekirja Eesti muuseumides säilinud esemetest, mis on pärit Järvamaa kihelkondadest ja mida on tavapäraselt kaunistatud lilltikandiga: käised, tanud, linukad ja pearätid. Kuna MuISis pole kõigist museaalidest pilte, siis sattus nimekirja ka esemeid, millel tikand puudus.

MuSi põhjal koostatud valim (lisa 1), mida uurima asusin, koosnes 64st Järvamaa kihelkondadest pärit esemest. Uurimuse käigus leidsin Eesti Vabaõhumuuseumist veel ühed Järvamaa käised, mille samuti valimisse lisasin. Lõplik valim koosneb niisiis 65 esemest (tabel 1), mida hoitakse Eesti Rahva Muuseumis (edaspidi ERM), Järvamaa Muuseumis (edaspidi JM) ja Eesti Vabaõhumuuseumis (edaspidi EVM).

Tabel 1. Uuritavate esemete hulk liigiti ja muuseumide kaupa

Muuseum	Käised	Tanu	Linuk	Pearätik	Pluus	Kott	Kokku
ERM	25	12	5	1	1	2	46
JM	7	5	4	0	0	0	16
EVM	3	0	0	0	0	0	3
Kokku	35	17	9	1	1	2	65

Valimile ma ajalist piirangut ei seadnud, sest töövõtete kirjeldamiseks on vaja uurida kõiki selle piirkonna lilltikandiga kaunistatud esemeid ja tikandites kasutatud töövõtteid. Valimisse kuuluvatest esemetest vanim on Türi kihelkonnast pärit linuka katke aastast 1712 ja uusim ese on aastast 1941.

Uurimuses keskendusin muuseumides säilitatavatele rahvarõivastele ega otsinud erakogudesse kuuluvaid esemeid, sest muuseaalid katavad piisavalt pika ajaperioodi ja ka esemete hulk on järeldeste tegemiseks piisav. Lisaks esemeliste allikatele on ERMi kogudes etnograafilisi joonistusi tikanditest, kuid neid ma oma uurimistöös käsitlenud ei ole. Jooniste puhul ei saa lõplikult kindel olla, et tegemist on täpse joonisega tikandist ja seal olevatest pinnakirjadest, sest paljude esemete puhul on uurimise käigus tulnud välja erinevused eseme ja joonistuse vahel. Näiteks Türi kihelkonna tanust (ERM A509:4038) on tehtud joonis, mis tabab tikandi üldist kompositsiooni, kuid valmistaja vaatenurgast

vaadatuna jääb joonis ebatäpseks (foto 3), kuna jooniselt jääb mulje, nagu oleks pinnakirja põiming (horisontaalsed lõngajooksud) tehtud läbi kanga, kuigi selle töövõtte juures põimitavaid lõngasid kanga külge ei kinnitata.

Foto 3. Türi kihelkonna tanu: a) motiiv joonistusel (ERM EJ 119:8); b) motiiv esemel (ERM A509:4038). Valge ringiga on tähistatud joonistuse ja tikandi erinevused.

Tegu on siiski väga väärtusliku tööga, sest joonistustel on säilinud mustrid, mis tänaseks on osaliselt hävinud. Kui on soov teha esemest võimalikult täpne rekonstruktsioon, tuleks joonistuste kasutamisel kindlasti uurida ka museaali, mille järgi joonis on tehtud.

Muuseumitöö käigus otsustasin jätta pinnakirjade analüüsist ja töövõtete kirjeldustest välja (lisa 2) 18 eset: need, millel tikand puudus, või mis oli niivõrd hävinenud, et seda ei olnud võimalik töö teema kontekstis uurida, ning need, mis olid tehtud uuemal ajal (20. sajandi keskel) ja millel kasutatud töövõtted ei vastanud pinnakirjade definitsioonile ja üldistele selle töö raames kirjeldatavatele töövõtetele.

Lisaks esemelistele allikatele uurisin ERMi etnograafilisest arhiivist rahvarõivaste teemalisi artikleid, loomaks endale tausta Järvamaa rahvarõivastest.

Soovitud tulemi saavutamiseks kasutan **pärandtehnoloogilist praktikapõhist esemeuurimust**, uurimistöö meetoditeks on

- **empiiriline kirjeldamine ja analüüs;**
- **eksperimentaalne meetod** – materjalide ja tehnikate katsetused.

Empiirilise kirjeldamise käigus kirjeldasin valimisse kuulunud 64 esemelt 260 pinnakirja, millele tuginedes analüüsisin Järvamaa pinnakirjasid, lõin pinnakirjade tüpoloogia ja metoodilised õppematerjalid. Samuti määrasin tikandites kasutatud materjalid visuaalse vaatluse teel.

Üks rahvarõivaste juures kasutatavate tikandite valmistamise olulisi etappe on museaalide visuaalne vaatlus. Olen aastate jooksul uurinud Eesti muuseumides leiduvaid tikandeid, joonistanud üles tikandite mustreid ning uurinud nii tikandi kui ka eseme valmistamise töövõtteid. Seoses oma magistritööga tekkis konkreetne vajadus uuritav materjal süstematiseerida ja talletada. Selleks alustasin esemete nn passisüsteemi loomist ja mustrite digitaliseerimist. Oluline osa sellest süsteemist on esemepõhine inventeerimisankeet (lisa 3), mille koostamisel lähtusin kolmest aspektist:

- uuritava eseme tüüp (tanu, linuk, käised või pearätt);
- koopia valmistamiseks vajalik informatsioon (alus-, tikkimis- ja õmblemis materjalid, töövõtted, eseme mõõdud, kaunistused jm);
- varasemad kogemused tikandite uurimisel.

Tikkimise tehnikate uurimine on väga intensiivne töö ja ühe päevaga oli võimalik muuseumis ära kirjeldada ja läbi uurida maksimaalselt viis eset. Vaatlusel kogutud materjali pinnakirjade kohta (fotod, tikandi kirjeldus, joonistused ja mõõdud) koondasin ühtsesse Microsoft Exceli tabelisse, mis annab tikanditest põhjaliku ülevaate ja hea baasi, mille põhjal analüüsida erinevaid töövõtteid. Tööproovide ja juhendmaterjalide hilisema valmistamise jaoks oli oluline pildistada kõigi esemete pinnakirju võimalikult täpselt, mistõttu oli pildistamisel uurimistöös väga oluline roll. Heade piltide saamiseks proovisin pildistada nii peegelkaamera kui ka mobiiltelefoniga – kuna piltide kvaliteedis vahet ei olnud, siis kasutusmugavuse tõttu tegin fotod telefoniga. Pildistamist vajasid kõik igas tikandis esinevad pinnakirjad motiivide kaupa töö paremalt ja pahemalt poolelt. Seega tuli iga eseme motiivid pildistada ükshaaval, nii et fotodel oleks näha pinnakirjade üldine pilt, mõõdud ning tikkimisniitide põimingud ja pisted. Selleks, et töö hilisemas faasis oleks võtta pildimaterjali koos mõõtkavaga, tegin igast pinnakirjast foto kahe joonlauaga, kus üks oli motiivi kõrguses ja teine laiuses (foto 4a). Peenemate pindade jäädvustamiseks kasutasin võimalust pildistada läbi luubi (foto 4b).

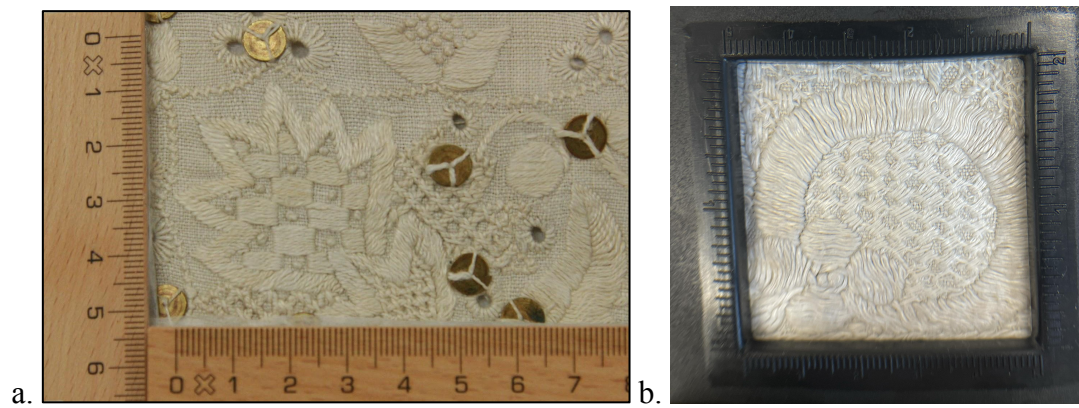

Foto 4. Pinnakirja pildistamine Eesti Rahva Muuseumis: a) mõõtkavas pildistamine joonlaudadega; b) pildistamine läbi luubi.

1. JÄRVAMAA RAHVARÕIVASTE TIKANDID JA TIKKIMISE MATERJALID

Eesti rahvarõivaid iseloomustab paikkondlik eriilmelisuus, mis on välja kujunenud siinsete alade ajaloolise arengu tulemusel. Talupoegade sunnismaisus põhjustas tugevate paikkondlike traditsioonide väljakujunemise. Piirkondlikud eripärad avaldusid ka eriilmelises rõivastuses, eriti selgelt just naiste kehakatete puhul. Rõivaste juures esines esemeid ning valmistamise tehnikaid, ka tikkimistehnikaid, mis olid omased ainult mingile kindlale piirkonnale. Aegade jooksul on välja kujunenud rahvarõivaste jaotus, mille abil on rahvarõivamaastikul kergem orienteeruda. Nii räägitaksegi neljast suuremast rahvarõivagrupist: Lõuna-, Põhja- ja Lääne-Eesti ning saared. (Kaarma, Sumera, Voolmaa 1981, lk 14) Sama jaotuse järgi võib vaadata ka rõivastel esinevaid tikandeid ja nende valmistamise tehnikaid.

1.1. Tikanditega kaunistatud esemed Järvamaal

Järvamaa rahvarõivad kuuluvad Põhja-Eesti rühma. Seda piirkonda peetakse võrreldes teistega uuendustele oluliselt avatumaks nii moesuundade, materjalide kui ka töövõtete kasutusele võtmisel. Peamine põhjus oli saksapärase linnakultuuri mõju, mida J. Linnus on iseloomustanud järgmiselt:

„Oma põhikoelt on eesti rahvakultuur maamehe loodud ja seisis sajandeid kõrvuti valitseva klassi saksapärase linnakultuuriga. See kestev koosolu on jätnud märgatavaid jälgi nii ühele kui ka teisele. Linnakultuuri eeskujul levis maal mitmesugune uuelaadiline tarbevara (ehted, rõivastus, mööbel), millele talupoeg andis siiski oma näo ja eestilise ilme.“ (1970, lk 475)

Suurima rõivauuendusena tulid 18. sajandil naiste särgi asemel kasutusele *käised* (*käiksed, käisped, käispiht, pihik*) (foto 5) – peenemast valgest riidest tehtud varrukatega ja ilma hõlmadeta pihakate, mida Hupel on oma tekstis nimetanud ka „linaseks pihariideks särgi peal“ (Manninen 2017, lk 262).

Foto 5. Peetri kihelkonnast pärit käised (1852; ERM A 509:4503, Eesti Rahva Muuseum)

Allikas muis.ee.

Samas on Moora käisteks nimetanud valgest linasest riidest valmistatud lühikest ja napilt rindade alla ulatuvat kahara ülaosaga ning laiade varrukatega pihakatet, mis lõikelt sarnaneb särgiga ja on ilma õlaõmblusteta (1957, lk 99).

Teiseks suuremaks uuenduseks, mis käiste kasutusele tulekuga kaasnes, oli esemete kaunistamine tikitud *lillkirjaga*, mis vahetas nendel aladel välja varem kasutatud geomeetrilise ornamendi. Põhja-Eesti rahvarõivarühmast levima hakanud lillkirja on nii mõneski raamatus kirjeldatud. Linnus, Vunder, aga ka teised on kirjutanud, et lillkirjatikandites on kasutatud teatud valikut stiliseeritud taimi kas kül- või pealtvaates. Aja jooksul tehtud neist mustritest mitmesuguseid tuletisi. Üleüldiseks lillkirjale iseloomulikuks jooneks on see, et kasutatud motiivid on omavahel ühendatud tugeva tikitud lookleva varrega, millest kasvavad välja lehed ja õienupud. Lillkirjaga kaunistati käiste alläärt, mida nimetatakse *käistealaseks* või *käisteplanguks*. Tikandit esineb mõnikord ka käiste rinnalõhikute ääres ja õlakutel. (Samas, lk 99)

Olenevalt piirkonnast kaunistati samalaadse tikandiga ka *tanusid* ehk *lilltanusid* – kahekordsest kokkumurtud riidetükist kurrutatud ülaosaga peakatteid. Näiteks Türi kihelkonnast pärit tanu (foto 6) alläärt kaunistab lillkiri, mille all on kardpits punasel villasel riidel.

Foto 6. Türi kihelkonnast pärit tanu (1804; PM _ 365 E 90, Järvamaa Muuseum) Allikas: muis.ee

Lillkirjaga kaunistati ka *linukaid* ehk *sabaga tanusid* (foto 7) – naiste pidulikku peakattet, mida kanti peamiselt 18. sajandil. Linukas valmistati peenest valgest linasest või puuvillasest kangast ja selle seljale langev osa, *linukasaba*, kaunistati lilltikandiga, mille tegemiseks kasutati kas valget linast lõnga ning musta- või värvilist ilma keeruta siidiniiti. (Manninen 2017, lk 64–65)

Paljud linukaid kaunistanud lillkirjad on peale linuka moest äraminekut saanud uue elu käiste alastena. Just ühest sellisest linuka tikandi taaskasutamisest käiste (ERM 13474) juures on kirjutanud oma lõputöös Ülle Muzzako.

Foto 7. Türi kihelkonnast pärit linuk (ca 1900; PM _ 355 E 80:1, Järvamaa Muuseum)

Allikas: muis.ee.

Lisaks eespool kirjeldatud esemetele on lillkirjaga kaunistatud ka linaseid pearätte, millest on ERMi kogudes säilinud ainult 2 eset: Järvamaalt Türi kihelkonnast (ERM A509:4594) ja Virumaalt Viru-Jaagupi kihelkonnast (ERM 10410). Pearätikud on ruudukujulised ja valmistatud valgest linasest kangast, mille kolm nurka on kaunistatud lillkirjaga. Seejuures on rätiku kahes nurgas väikesed tikandid, aga selles nugas, mis jääb rätiku pähesidumisel seljale, suurem tikand.

Töös on järeldeste tegemiseks kasutatud 47 Järvamaalt pärit lillkirjaga kaunistatud rahvarõivaeset (lisa 1): käiseid 26, tanusid 13, linukaid 6 ning 1 pearätikut ja kotti. Järvamaa kihelkondadest säilinud esemed annavad hea ülevaate, milliseid esemeid kaunistati lillkirjaga ja selle ühe osana ka pinnakirjadega, ning nende põhjal saab teha järeldeste kasutatud töövõtete ja materjalide kohta.

1.2. Järvamaa rahvarõivaste tikandid ja tikkimise töövõtted

Järvamaa rahvarõivaste tikandites on kasutatud rikkalikku lillkirja, mis on Eestisse jõudnud Lääne-Euroopast ning on siin tugevasti rahvapärastunud. Tikandeid iseloomustab sümmeetria, motiivide kordus ja nende toetumine looklevatele väärtidele. Motiividest on enamlevinud tulp, päevalill, roos, nelk, nartsiss ja üksikud eksootilised motiivid, mida on

tikitud kül- või pealtvaates. Põhimotiive täiendavad pisiõied, pungad, lehed ja väädid. Selliselt kujutatud motiivid on loonud võimaluse luua tikandites omanäolisi pinnakirjasid motiivide südamikesse ja kroonlehtedele. (Vunder 1992, lk 23)

Korduvates lillemustrites on just pinnakirjad need, mis eristavad tikandeid üksteisest. Nii on näiteks Türi ja Järva-Jaani kihelkonna käistele tikitud üks ja seesama muster, kuid pinnakirjade abil on loodud kaks täiesti omanäolist ja eristuvat tikandit (foto 8). Sellist mustrite kordust võib kohata kogu Põhja-Eesti tikandites – üsna erinevates piirkondades on olnud kasutusel üks ja sama muster.

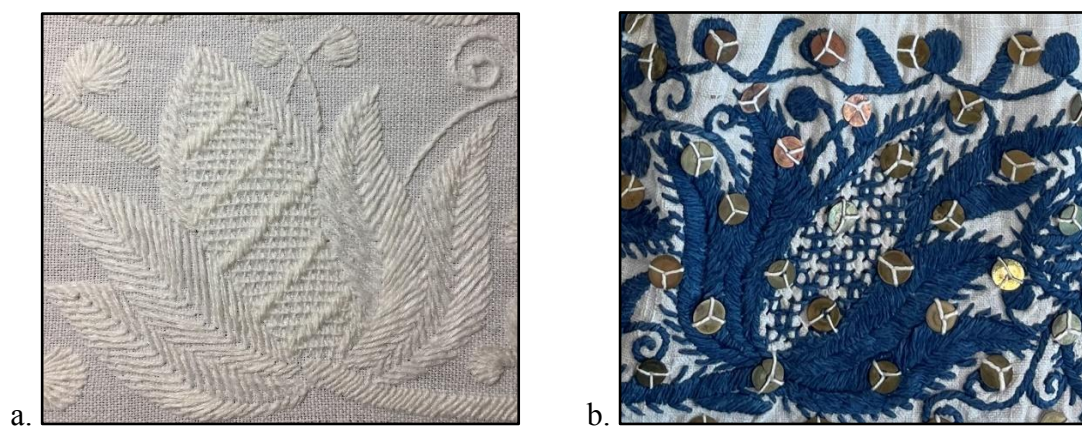

Foto 8. Üks ja seesama motiiv erinevate pinnakirjadega: a) Türi kihelkonna käised (PM_362 E51:1, koopia); b) Järva-Jaani kihelkonna käised (ERM 13159).

Lillkirja tikkimiseks kasutatakse mitmesuguseid pisteid, millest enim on kasutatud madal-, mähk-, ahel- ja varspistet. Nendega tikitakse õiemotiivide kontuure, lehti, varsi ja vääte. Tänapäeval on lisandunud ka sidepiste kasutamine madal- ja mähkpiste asemel. See muudatus on kasutusele võetud peamiselt praktilistel kaalutlustel: nimelt lubab sidepiste muuta tikandid kandmisele ja pesemisele vastupidavamaks, kuna sidepiste on kahekordne piste, kus teine, lühem piste, mis tehakse üle alumise pikema piste, seob selle kanga külge. Tänu sellele ei teki tikandisse pikki lahtiseid pisteid, mis võivad välja venida või kogemata millegi taha kinni jääda ja seeläbi tikandi rikkuda. Kombineeritud pistetega pinnakirjade valmistamisel kasutatakse nii konkreetseid pisteid (nt mähk-, rist-, eelpiste jm) kui ka rahvusliku tikandi töövõtete (lisa 4) kombinatsioone (nt mähkpiste- ja aedpistetikand) ning erisuunalisi tikkimislõngade põiminguid. Erinevad pinnakirjade töövõtted on lahti kirjutatud lisa 5.

Lilltikandis kasutatud töövõtete järgi saab lilltikandi valmistamise jagada kaheks suureks etapiks: 1) ühtlaselt täidetud kujundite servapindade ja lehtede tikkimine; 2) kujundeid täitvate pinnakirjade tikkimine kombineeritud pistetega (lisa 4). Selline jaotus on tingitud töö järjekorrast tikandi valmistamisel, sest just motiivide kontuurid (ühtlaselt täidetud pinnad) ja varred tikitakse esimesena (foto 9). Seejärel asutakse täitma südamikke pinnakirjadega.

Foto 9. Käiste tikandi esimene etapp – tikitud kontuurid (autori tikand ja foto).

Kuigi tundub ahvatlev tikkida motiivid tervikuna valmis, on siiski otstarbekam läheneda etappide kaupa. Sellisel lähenemisel on peamiselt kaks põhjust. Saavutamaks ühtlasemat tulemust, on hea teha ühe töövõttega pisted järjest ära, kuna siis on n-ö käe sees piste tegemiseks vajalik tunnetus. Kuna pinnakirju moodustavad peamiselt lahtised pikad lõngajooksud, siis tahtmatult võib töö käigus pinnakirjasid kahjustada ja sellga tikandi rikkuda. Seega on lillkirja juures oluline jälgida ka tööde järjekorda.

1.3 Tikandite valmistamisel kasutatavad materjalid

1.3.1 Järvamaa lilltikandite valmistamiseks kasutatud materjalid museaalidel

Pinnakirjade tehniline keerukuse aste sõltus nii valmistaja vilumusest kui ka kasutatud materjalidest. Tikkimismaterjalidena (tabel 2) on valimisse kuuluvate Järvamaa tikandite puhul kasutatud linasest, siidist, puuvillast ja villasest tikkimislõngu. Lõngavalik on mõjutasud valmistatud pinnakirjade keerukusastet.

Tabel 2. Tikkimismaterjalide jaotus ja kasutus esemeti

Tikkimislõng	Käised	Tanu	Linuk	Pearätik	Kokku
linane	18	4	1	1	24
siid	3	7	6	0	16
villane	4	1	1	0	6
puuvill	1	0	0	0	1
Kokku	26	12	7	1	47

Kogu tikand tehti üldjuhul ühte sorti niidiga, ainsaks erandiks on kardtikand, mille puhul on kontuurid üldjuhul tikitud siidiniidiga ja pinnakirjad tehtud kardlintidega. Kõige enam, lausa 24 eseme juures, st 57% uuritud tikandi puhul on kasutatud linast lõnga. Seejuures on enim linasega tikitud käiseid. Enamikus linasega tehtud tikandites on kasutatud naturaalsel valget linast, kuid Järvamaalt on säilinud ühed käised (ERM 13519) ja kaks tanu (ERM 8192 ja ERM A 509:4038), mis on tikitud sinise linasega. Samuti on sinist ja punast linast lõnga kasutatud esemete ristidega ääristamiseks – sellel oli nii kaunistav kui ka kaitsemaagiline tähendus.

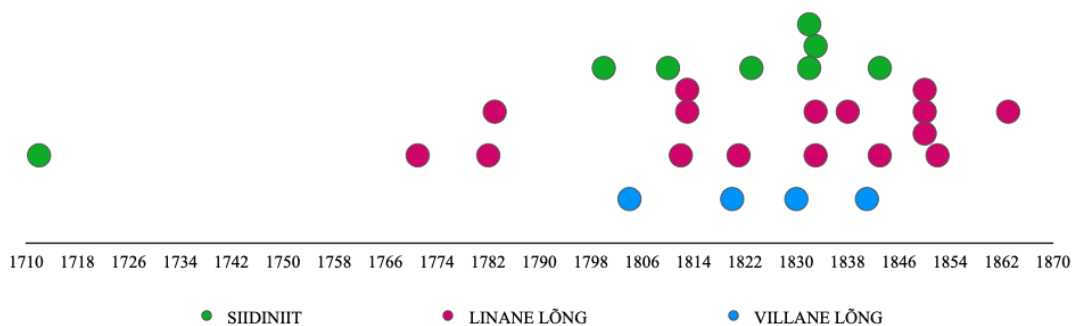
Järvamaalt säilinud esemetest on 16 tikandi materjaliks siidniit, mis on 26% uuritud tikanditest. Siidtikandile on iseloomulik, et kasutatud niit on ilma keeruta, nii sulandub niit tikandis ühtlaseks pinnatäiteks. Tikand paistab silma oma värvirohkusega, kuid leidub ka esemeid, mille puhul on kasutatud ainult mustjaspruuni siidi ehk *tulitatud siidi*. Kui linasega tikiti peaaegu kõiki esemeid, siis siidiga tikiti Järvamaal peamiselt peakatteid. Nii on 12st siidtikandiga esemest seitse tanu ja viis linukat. Siiski esineb ka üksikuid käiseid, mille juures on kasutatud siidniite.

Valimis olnud esemetest on üksikutel kasutatud ka villast ja puuvillast tikkimislõnga, millest esimest on peetud pigem lihtsaks ja kättesaadavaks materjaliks. Järvamaa tikandite põhjal ei saa kindlalt öelda, kas tegu on olnud kõige lihtsamini kättesaadava materjaliga, mida on rohkelt kasutatud, sest säilinud esemetest vaid kuue tikandid olid tehtud villase lõngaga.

Kui uuritud esemete tikandid olid tehtud enamasti linase lõngaga, siis ajaliselt kõige varasem (1712) Järvamaalt säilinud ese on tikitud siidiniidiga ning noorim linase lõngaga.

Muuseumikogudes olevaid esemeid on enim säilinud 18. sajandi teisest poolest kuni 19. sajandi II pooleni, ning selles ajavahemikus on tikanditeks kasutatud nii villast kui linast lõnga ja siidiniiti (joonis 3). Valimisse kuulunud esemetest kahel oli kasutataud pinnakirja materjalina metall-linte, kuid kahjuks puudusid neil esemetel täpsed dateeringud ja seetõttu ei saa öelda, mis ajal selline materjal Järvamaal kasutusele tuli.

Esemete vanus on intrigeeriv teema, sest nende valmistamise ja kandmise aega on väga keeruline täpsemalt määrata. Sageli on museaali dateering pandud kogumise aja järgi. Haruldane pole ka see, kui eseme vanuseks määratakse kogumisandmestikus umbkaudu sada aastat. Nii on näiteks Ambla käiste (ERM 4595) legendis kirjas: „*Vanus umbes 100 a. Valmistatud Tapal. Kinkinud Julie Burm, Ambla khk. Tapa k. "Uustalust"*“. Kahjuks on enamikul Järvamaa Muuseumis säilinud esemetel märgitud dateeringuks kogumise aeg, seega pole andmestik materjali kasutusaja määramiseks sobilik. Seega kasutasin materjalide ajalise leviku ilmetamiseks (joonis 3) ERMi ja EVMi esemeid, millel oli kogumisandmete juurde märgitud dateeringuks eseme valmistamise või kandmise aeg. Kindlasti ei saa tikkimise materjalide kasutuselevõtu ajaperioodi ainult Järvamaa tikanditega määratleda, vaid tuleb analüüsida kogu lillkirja levialalt kogutud esemete vanust.

Joonis 3. Järvamaa rahvarõivaste tikandites kasutatatud materjalide ajaline jaotus ERMi ja EVMi esemete põhjal.

Jooniselt 3 on näha, et kõik lilltikandis kasutatud materjalid on kasutusel olnud üheaegselt, see annab alust arvata, et tikkimise juures kasutati siiski neid materjale, mida oli võimalik kätte saada, ning seejuures ei asendanud üks materjal teist.

Pinnakirjade ja tikandite uurimisel joonistub välja selge suundumus, et tikkimise materjal määras ära, milliseid töövõtteid tikandite juures kasutati. Nii on linase ja villasega tehtud

tikandite kontuuride täitmisel kasutatud valdavalt mähkpistet ja siidiga tikkimisel madalpistet. Tikandis kasutatud muude pistete (nt vars-, sämp-, tikk-, sõlmpiste jm) juures ei ole erisust kasutatavas materjalis, küll aga tuleb see välja pinnakirjade valmistamise juures.

Üldine tava oli, et pinnakirjad valmistati samast materjalist, millega kogu tikand. Ainsaks erandiks on siidiga tikkimisel pinnakirjades kasutatud metall-lindid. Linase lõngaga tehtud pinnakirjad on kõige mitmekihilisemad ja keerukamad, kuna linane materjal on tugev ja lubab luua eriilmelisi reljeefseid pindasid. Just linase lõnga tugevus on loonud võimaluse luua ažuurseid pinnakirjasid, mis moodustavad tikanditesse augulisi pindu. Samuti tuleb linase lõnga kasutamisel välja efekt, mis tekib eri jämedusega või mitme niidi koos kasutamisel (foto 10a).

Siidiniidiga (foto 10b) tikkimisel torkab pinnakirjade valmistamisel silma lihtsamate töövõtete kasutamine, kuid samas on need tikandid tihti peenemad ja suurema värvigammaga. Ühes pinnakirjas saab erinevate värvide kasutamise tulemusel töövõtetega luua väga eriilmelisi pinnakirju. Kuna tikandites kasutatud siidniit oli ilma keeruta, siis sellega tikkimisel pinnakirjad ei saavutanud sellist reljeefsust kui linase lõngaga tehtud tikandid, seega püüdsid tikkijad pinnakirjasid rikastada just värvi lisamisega. Nagu eespool mainitud, kasutati siidiga tikkimisel ka ainult ühte värvi, sellisel juhul olid ka pinnakirjad ühevärvilised (foto 10b). Siidtikandis kasutati pinnakirjades ka metall-linte (foto 10c), mis moodustasid tugeva reljeefiga ja uhkelt säravad pinnad. Sellist tikandit on nii Kurrik kui ka Linnus oma raamatutes nimetanud *kardtikandiks*, mida nad on käsitletud kui eraldi tikkimistehnikat, mitte kui ühte võimalikku motiivide täitmise tehnikat. Kuna kardtikandit on kasutatud motiivide õite südameke ja kroonlehtede täitmiseks, võib seda tehnikat siinse uurimistöö kontekstis lugeda pinnakirjaks. Kardtikandiga täiendatud tikandeid on Järvamaalt säilinud vaid üksikutel peakatetel, samas Virumaa kihelkondades on metall-lintide kasutamine tikandites laialdasemalt levinud. Kersti Loite on oma raamatus „Virumaa rahvarõivad“ koondanud kokku Virumaa rahvarõivad ja sealt on näha, et kardtikandiga pinnakirju on sealmail oluliselt rohkem tehtud. Nii on selliste pinnakirjadega tanusid säilinud peaaegu igast Virumaa kihelkonnast, lisaks kahed käised. Nii siidniidid kui

kardtikandis kasutatavad metall-lindid olid ostukaup, mida osteti laatadelt ja rändkaupmeestelt.

Lisaks eespool nimetatud materjalidele kasutati tikandites ka villast lõnga. Villaga tehtud pinnakirjad (foto 10d) on kõige lihtsamad ja jämedakoelisemad, kuid ka nende juures püüti just eri värvi lõngade kasutamisega luua eriilmelisi pinnakirju.

Foto 10. Materjalide kasutus pinnakirjades: a) linase lõngaga tikitud pearätik Türi kihelkonnast (detail; ERM A509:4594); b) nn tulitatud siidiga tikitud linuk Järvamaalt (detail; PM_354 E79); c) siidiniidi ja kardlindiga tikitud tanu Ambla kihelkonnast (detail; ERM 8193); d) villase lõngaga tikitud käised Ambla kihelkonnast (detail; ERM A509:5392).

1.3.2 Tänapäevased materjalid

Kui tänapäeva rahvarõivaste valmistajad saavad tikandi mustrid ja mõõdud museaalilt või mõnest raamatust, siis võimalikult sarnaste materjalide leidmine on paras väljakutse igale tikkijale. Nii on mõne materjali juures mindud kompromissile ja asendatud see teisega.

Linast tikkimismaterjali leiab praegu kohalikust kaubandusest erineva jämeduse ja tooniga. Tavaliselt kasutatakse linase tikandi juures kahe- (40/2) või kolmekordset (40/3) linast lõnga, mis ei tohi oli tugeva keeruga. Samas on ka tikandeid, kus on vaja kasutada kas

eelmainitud variantidest peenemat või jämedamat linast lõnga. Erineva jämedusega niitude kombineerimine lisab keerukust, sest lisaks tikkimislõnga jämedusele tuleb tähelepanu pöörata ka materjali toonile. Ühtse terviku saamiseks peavad ühevärvilise tikandi tikkimislõngad olema täpselt sama tooni.

Villast lõnga tänapäeval enam lilltikandi puhul eriti ei kasutata ja see on asendatud puuvillase mulineega (Madeira, Anchor või DMC). Kuigi materjal on teine, püütakse leida võimalikult originaalilähedastes toonides tikkimislõngad. Villase lõnga asendamine on tingitud osaliselt sellest, et meie kaubandusest pole sellise kvaliteedi ja värvivalikuga lõnga saada (foto 10d), ning teiseks põhjuseks on ka materjali vastupidavus töötlemisele.

Siidniidina on meie rahvuslikus tikandis kasutatud ilma keeruta siidi, mis moodustab kangale ühtlase pisteid mitteeristava pinna. Enne siidiga tikkima asumist tuleb kindlasti testida materjali valguskindlust, sest sageli pole siidiniidid valguskindlad ja aastate jooksul kaotavad lõngad oma ilusa värvi. Tikandites kasutatud siidniitidega sarnaseid toone on tänapäeval raske leida. Samuti nõuab siidiga tikkimine suurt vilumust, et tikand tuleks ilus ja ühtlane. Oma elu esimest suuremat tikkimistööd ei ole kindlasti mõistlik alustada siidiga tikkimisest. Laugjaid siidniite asendatakse täna kas puuvillaste mulineedega (Madeira, Anchor või DMC) või kohalikes poodides saada olevate keeruga siidniitidega. Mõlema puhul on tulemuseks ilus ühtlane ja läikiv tikand nagu museaalidelgi, aga tikandi pinnad ei ole samavõrd ühtlased ja värvitoonid ei sulandu omavahel ühtseks tervikuks nagu originaalesematel.

Kardtikandiga pinnakirju tehti omal ajal kuni 2 mm laiustest metall-lintidest, mida Eesti kaubandusest praegu saada pole. Küll on võimalik kasutada erinevaid metallikniite, kuid tulemus ei vasta originaalile. Liliana Bristol on oma magistritöös „Kuldtikand Eestis: väljakujunemine 20. sajandi alguses ja kohandamine kaasajal“ (2016) käsitlenud kuldtikandis kasutatavaid materjale. Töös on antud ülevaade, millised on tänapäeval kuldtikandiks sobilikud materjalid ja kust on võimalik neid soetada. Nende hulgas on ka pinnakirjadeks sobilik metall-lint (ingl k *broad plate*) (lk 57).

Kaasaegsete esemete valmistaja võib lähtuda oma isiklikust soovist ning materjali omadustest, kuid mina olen materjalide kirjeldamisel lähtunud just rahvarõivaste tikanditest ja linasele kangale tikkimiseks sobivatest materjalidest. Kahjuks pole meil praegu kusagilt võtta täpselt samasuguseid materjale, nagu olid meie esivanematel. Nii näiteks ei ole täna kaubandusest saada olev linane lõng sarnaste omadustega nagu museaalidel, mistõttu tuleb saadaolevate materjalide hulgast leida parimad, millega võimalikult ilus ja ühtlane tulemus saavutada. Seetõttu tuleb enne suure töö alustamist teha proovitöid, et leida materjal, mille tulemusel valmib tikand, mis on sarnasim museaaliga.

Sobiliku materjali leidmine algab kõigepealt aluskangast, millele tikand tehakse. Kõik siinse uurimistöö esemed on tehtud linasele kangale. Kui museaal on valdavalt tehtud näiteks peene linase lõngaga, siis ilmselgelt pole jämeda linase lõngaga võimalik saavutada samasugust tikandit ja pinnakirja.

Lisaks materjalide omavahelisele sobivusele tuleb tikandi juures arvestada ka tikkija käeliste oskustega, sest iga valmistaja jätab tikandisse oma käekirja, mis on tingitud tema kogemusest ja materjalitunnetusest. Nii on Järva-Jaani kihelkonnast säilinud käised (ERM 13546; foto 11), kus on selgelt näha just selline tikkimismaterjalide ja tikkija käeliste oskuste koosmõju.

Seega tuleb museaalist rekonstruktsiooni valmistamisel arvestada kolme aspektiga:

- saavutatav tulemus peab olema museaaliga võimalikult sarnane;
- alusmaterjal ja tikkimismaterjal peavad omavahel sobima;
- materjali valikul tuleb arvestada ka tikkija vilumusega.

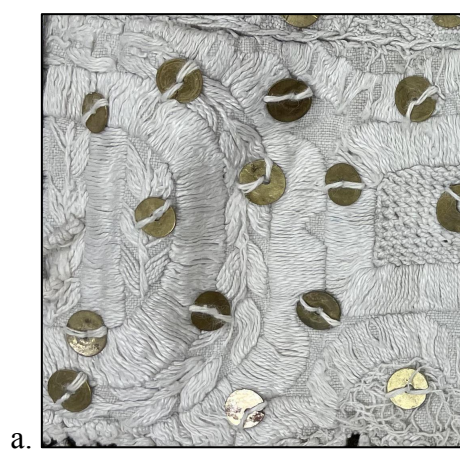
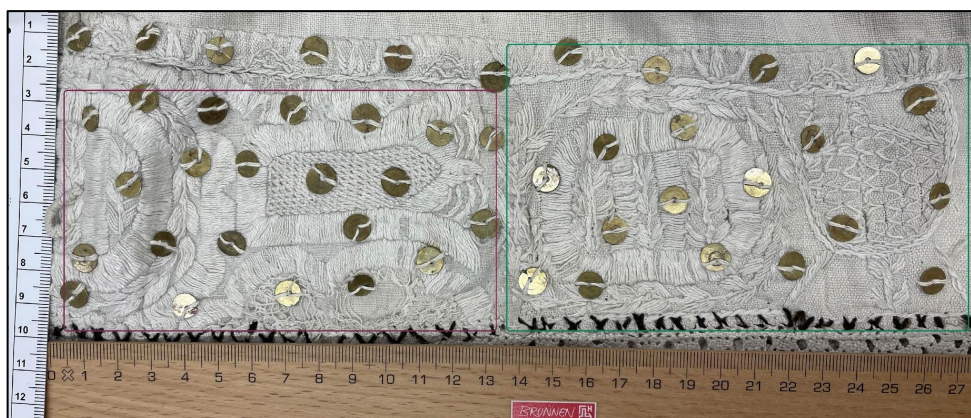

Foto 11. Järva-Jaani kihelkonna käised (detail). Kahe tikkija erinev käekiri ühel esemel:
a) kogenud tikkija valmistatud tikandiosa; b) algaja tikkija valmistatud osa (ERM 13546).

2. PINNAKIRJAD JÄRVAMAA RAHVARÕIVASTEL

Uuritud Järvamaa esemetel kasutatud pinnakirjade variatiivsus loob põhjaliku andmestiku, mis annab aimu pinnakirjade rikkusest meie rahvuslikus tikandis. See omakorda on loonud hea põhja, mille järgi süstematiseerida kasutatud pinnakirju Järvamaal ja tulevikus lisada sinna juurde ka teiste paikkondade pinnakirjad.

2.1. Pinnakirjade nimetused

Suur probleem, millega uurimise algfaasis kokku puutusin, oli pinnakirjade ja töövõtete nimetamine. Nagu kirjanduse ülevaates mainitud, nimetas iga autor pinnakirjasid isemoodi. Seetõttu valitseb segadus, millisest töövõttest räägitakse. Seega on oluline luua ühtne pinnakirjade ja nende valmistamisel kasutatavate töövõtete nimetuste süsteem, mis lihtsustab tikandite valmistamise õpetamist ning uurimismaterjalide kirjeldamist. Käsitöökeele süstematiseerimisest on kirjutanud Marja-Leena Jaanus oma magistritöös „Käsitöökeele korrastamine ja arendamine käsitööteaduse terminite komisjoni töö näidete varal“ (2019), rõhutades ühtse lähenemise vajadust ning pakkudes välja käsitööteaduse teoreetilise vaatenurga, mida saab kasutada ka siinse töö kontekstis.

„Käsitööteaduse teoreetilisest vaatenurgast koosneb tehnoloogia tehnikatest ja tehnikad alatehnikatest, mis omakorda koosnevad võtetest. Seega on tehnoloogia tehnikaid ühendav võttestik, kuidas käsitöösemeid valmistada; tehnika ühendab samuti võtteid, kuid on teatav tervik käsitööala üksusena, teatud võtete kogum.“ (Jaanus 2019, lk 22)

Tuginedes sellele teooriale, saab tikkimisvõtete uurimise ja defineerimise sobitada sellesse raamistikku, kus tikkimine on *t e h n o l o o g i a*, mille *t e h n i k a t e k s* on tikandiliigid, nt vabakäeline tikand, pilutikand, geomeetriline mähkpiste, kolm erinevat lilltikandi tehnikat. Tehnikad jagunevad *a l a m t e h n i k a t e k s*, mis lillkirja puhul lähtuvad tikkimisvõtetest, mis omakorda jagunevad tikkimise pistete alusel. Loomaks ülevaadet, kuhu tikkimise tehnoloogias sobituvad pinnakirjad, kaardistasin peamised Eesti

rahvuslikus tikandis kasutatud tikkimistehnikad, alamtehnikad ning lillkirja töövõtted. Tikkimise tehnikate jaotus Eesti rahvuslikus tikandis on toodud lisas 4.

Sageli on tikandite nimetustes kasutatud piirkondade nimesid, mis viitavad kohale, kus seda tikandiliiki esmakordselt kasutati, või ajastute nimesid lähtuvalt sellest, millal oli tikandiliigi kõrgperiood, näiteks *Spanish blackwork* (ingl k 'Hispaania must tikand'). Samuti on kasutatud nimedes viiteid materjalile ja selle värvile, näiteks *Whitework embroidery* (ingl k 'valgetikand'). Tikkimise töövõtetele ühtsete nimetuste väljatöötamine on üsna keeruline, sest samu pisteid kasutatakse erinevate tikandite juures, ning kui seejuures tehakse pisteid erinevates suundades, saadakse eriilmeline tikand. Ka pinnakirjade töövõtete juures esinevad samasugused probleemkohad.

Kuigi olen töö alguses püstitanud küsimused, kuidas nimetada pinnakirjasid, siis oma töö raames sellele küsimusele ma vastust ei leia. Kuigi võiksin pakkuda oma nägemuse nimetustest, siis olen seisukohal, et ainult ühe piirkonna pinnakirjade uurimise põhjal on nimede süsteemi loomiseks vähe ainet. Ehk teisisõnu: pinnakirju tuleks vaadata kui tervet töövõtete kogumit, millele tuleb ühtne nimetuste süsteem välja töötada. Teine oluline põhjus on see, et meil on palju tikkimise meistreid. Ühtsed pinnakirjade töövõtete nimetused läheksid kasutusse ainult sellisel juhul, kui need töötataks välja meistrite koostöös. Seega tuleb jätkata rahvarõivastel kasutatud pinnakirjade uurimist, mille järel saab koostöös TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia juurde loodud käsitööteaduse terminite komisjoniga hakata looma pinnakirjade nimetusi.

2.2. Pinnakirjade tüpoloogia

Arvestades uuritud esemetel leiduvate ja töös kirjeldatud pinnakirjade hulka – kokku 260 pinnakirja –, sai üsna ruttu selgeks, et nende vahel orienteerumiseks on vaja luua süsteem, sest erinevate töövõtete vahel on väga lihtne ära eksida. Tikandeid ja nende töövõtteid võib grupeerida kas nende otstarbest, päritolust või muust aspektist lähtuvalt. Rühmitamise juures tuleks lähtuda sellest, mis annaks tikkijale kõige kiirema ja olulisema sisendi, jõudmaks vajalike töövõteteteni. Seega on tikandite grupeerimisel sobilik lähtuda töövõtetest ja nende struktuurist. (Day ja Buckle 1900, lk 7–11) Tuginedes just sellele lähenemisele, hakkasin uurimise käigus kirjeldustele lisama pinnakirju üldistavaid

tunnuseid. Selle töö tulemusel pakun välja omapoolse töövõtetel põhineva pinnakirjade tüpoloogia. Kuna tegemist on tikkimise töövõtetel põhineva tüpoloogiaga, saab siia sobitada ka teistes piirkondades kasutatud pinnakirjasid ja tüpoloogia nimistut vajadusel täiendada.

Tikkimise tehnikaid käsitledes on eri autorid pinnakirju käsitlenud kui ühte tervikut ja ainult võrgule tehtava tehnikana. Erandiks on E. Häkkineni õpperaamat, kus autor on tähelepanu juhtinud, et esineb ka teistsuguseid pinnakirju, ning on need ka defineerinud:

„Pinnakirjades võime eraldada kaks päätüüpi. Üks nendest on see, kus kiri moodustub madalpisteist, mis on rühmades riidel nii, et sünnivad nelinurgad, kolmnurgad, jooned. Nende vahel olev riidepind jäetakse tühjaks ehk täidetakse osalt mitmesuguste pistetega, nagu on näha I pildilehel. Teine tüüp pinnakirju seisab koos lõngaruutudest, mis on saadud riidele pingutades lõnga üle pinna kahes suunas ühesuuruste vahedega. Sarnased lõngad on lahtiselt riidel ja sellepärast kinnitame nad enne kui kiri on valmis. Kinnitavad pisted võivad olla väga mitmesugused ja sellest järgneb ka, et neid pinnakirju leidub väga palju.“ (Häkkinen 1924, lk 115–116)

Häkkinen on oma pinnakirjade tüüpide juures lähtunud samuti töövõtetest, kuid ta on eristanud ainult kahte tüüpi pinnakirju: alusvõrgule tehtavad pinnakirjad ja madalpiste rühmadega moodustuvad pinnakirjad. Järvamaa tikandites on lisaks nendele kasutatud veel mitut pinnakirja (nt ažuur- ja broderiitikandit), mida käsitlen käesolevas uurimises lähemalt. Seega täiendasin oma töö käigus uuritud Järvamaa pinnakirjade põhjal Häkkineni pinnakirjade tüpoloogiat.

Uuritud tikandites kasutatud 260 pinnakirja põhjal võib nad jagada kolme suuremasse gruppi.

1. Alusvõrgule tehtavad pinnakirjad (foto 12)

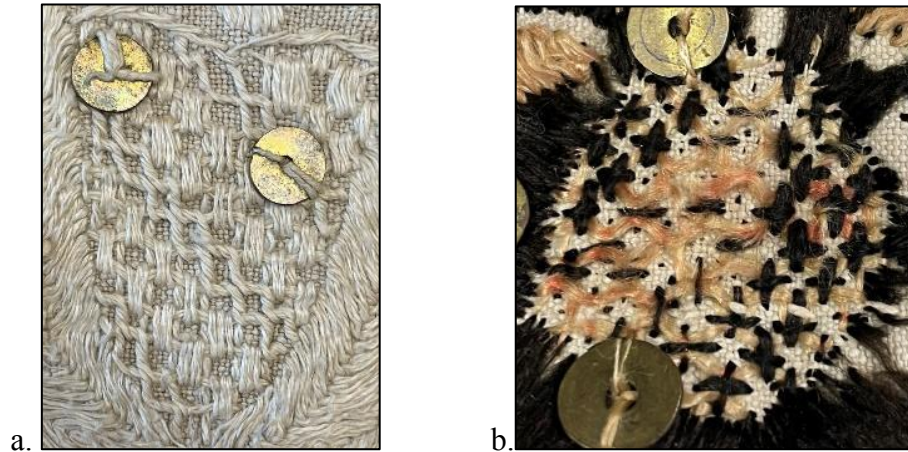

Foto 12. Alusvõrgule tehtud pinnakirjad: a) Peetri kihelkonna tanu linane tikand (detail; ERM A 280:5); b) Türi kihelkonna tanu siidiga tehtud tikand (detail; PM_336 E:613).

Alusvõrguga pinnakirjade tegemiseks tikitakse täidetavale pinnale pikad paralleelsed kahesuunalised omavahel täisnurkselt ristuvad pisted. Need moodustavad alusvõrgu, millele tikitakse mitmesuguste pistete või põimingutega pinnakirjad. Alusvõrgule tehtud pinnakirjasid on kasutatud 40 esemel ehk 63% käesoleva uurimuse valimist.

2. Läbi kanga tehtavad pinnakirjad (foto 13)

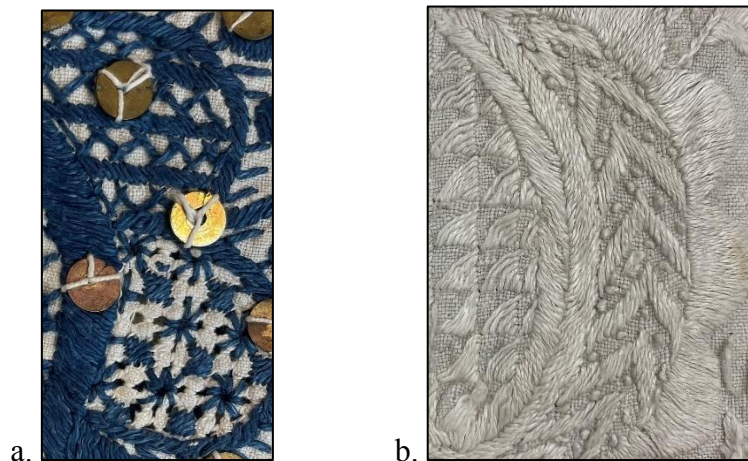

Foto 13. Läbi kanga tehtavad pinnakirjad: a) Järva-Jaani kihelkonna käiste linane tikand (detail; ERM 13519); b) Türi kihelkonna käiste linane tikand (detail; ERM 5067).

Läbi kanga tehtavad pinnakirjad on ühe- või kahekihilised. Läbi kanga tikitavates pinnakirjades moodustuvad reljeefsed pinnad kujunditest, mis tikitakse, kasutades nii

mähk-, ahel-, rist- kui ka muid pisteid. Läbi kanga tehtud pinnakirjasid on kasutatud 20 esemel käesoleva uurimuse valimist.

3. Kardtikandiga pinnakirjad (foto 14)

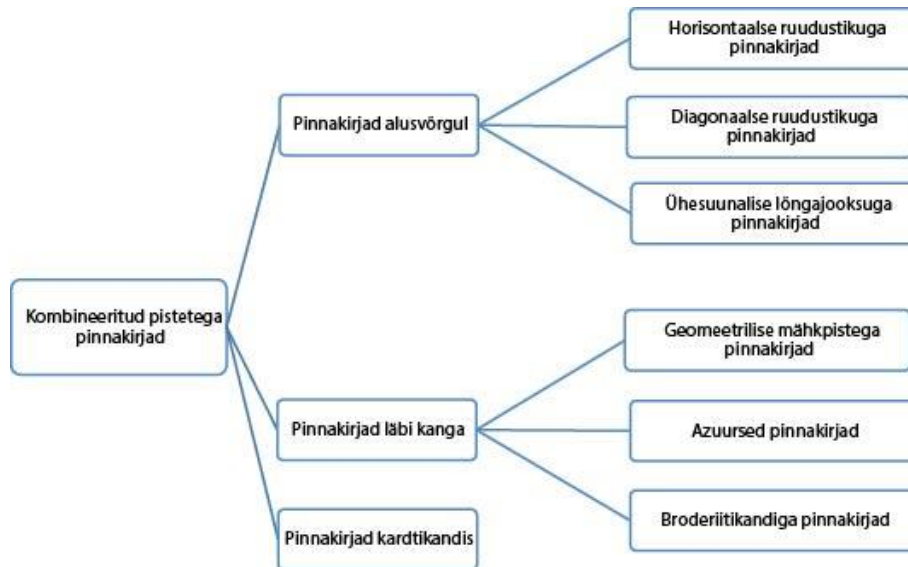

Foto 14. Kardtikandiga pinnakirjad Koeru kihelkonna tanul – materjalina on kasutatud siidiniiti ja metall-linte (ERM 8193).

Kardtikandiga pinnakirjade valmistamisel kasutatakse jämedamat lõnga, millega moodustatakse motiividesse kõrgem pind, mille peale kinnitatakse niidiga metall-lindid. Sellise meetodiga tekib reljeefne struktuur, mis moodustub metall-lintide grupeerimise teel. Kardtikandi valmistamise töövõtteid on Lilian Bristol käsitlenud oma magistritöös „Kuldtikand Eestis: väljakujunemine 20. sajandi alguses ja kohandamine kaasajal“, kus „Nöörpolsterduste“ alapeatükis (2016, lk 44–48) on antud põhjalik ülevaade kardtikandi valmistamise põhimõtetest, mis kattuvad ka pinnakirjas kasutatutega.

Kui tüpologia loomise aluseks oli põhimõte, et pinnakirjad jagunevad kolmeks – alusvõrgule ja läbi kanga tehtavateks pinnakirjadeks ning kardtikandiga pinnakirjadeks –, siis uurimise käigus selgus, et selline jaotus on liiga üldine ega anna täit ülevaadet

tikandites kasutatud töövõtete mitmekesisusest. Tuginedes oma uurimistööle, jagasin eespool toodud 3 peamist pinnakirjade gruppi alamtüüpideks sõltuvalt kasutatud töövõtetest (joonis 4).

Joonis 4. Pinnakirjade tüüpide ja alamtüüpide jaotus

Alusvõrguga pinnakirjad moodustuvad üksteise peale tehtavatest pistete kihtidest. Alusvõrgud moodustuvad kahest või ühest pistete kihist, kus eri suunas tehtavad pisted moodustavad kuus võimalikku alusvõrgu varianti. Alusvõrkude ja pinnakirjade valmistamise õpetused on toodud lisas 5, mis sisaldab pinnakirjade valmistamise töövõtete metoodilist õppematerjali. Pinnakirjade alamtüüpide näited on toodud fotol 15.

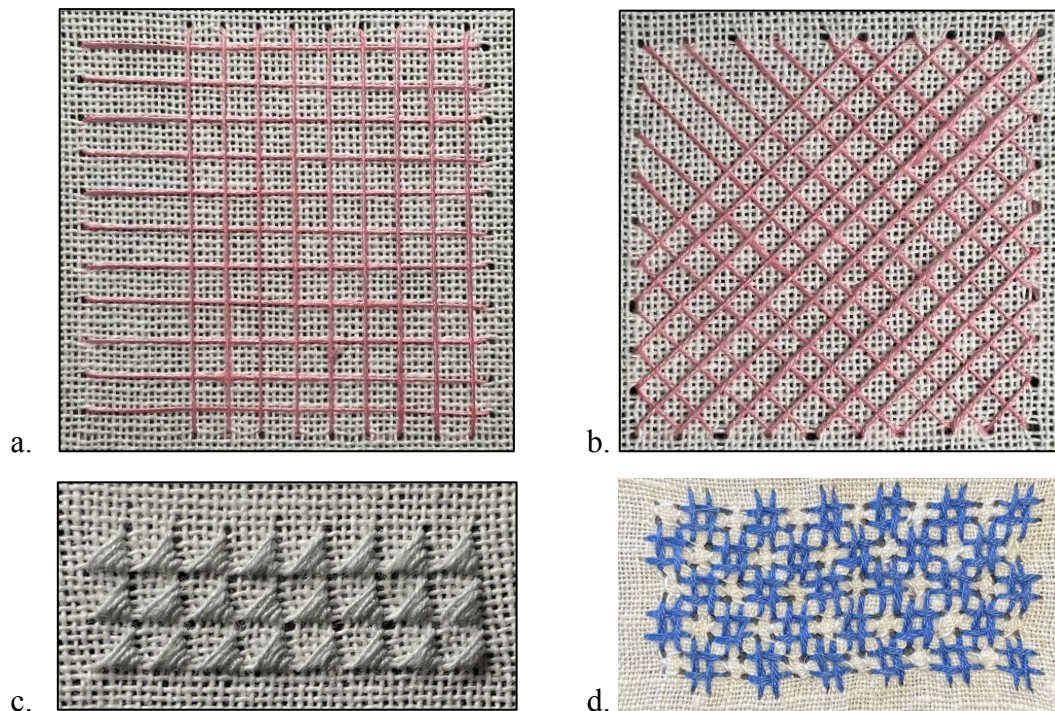

Foto 15. Pinnakirjade alamtüüpide näited: a) horisontaalse ruudustikuga alusvõrk; b) diagonaalse ruudustikuga alusvõrk; c) geomeetrilise mähkpistega pinnakiri; d) ažuurne pinnakiri (autori tööproovid).

Tuginedes oma senisele uurimise ja juhendamise kogemusele võib öelda, et loodud tüpoloogiat saab laiendada ka teistele piirkondadele, kus on pinnakirju tikandites kasutatud. Seejuures tuleb jätkata uurimust teiste piirkondade tikandite osas, kuna Järvamaal esinev pinnakirjade rohkus annab alust arvata, et teiste piirkondade tikandid täiendavad antud töös välja toodud pinnakirjade loetelu veelgi.

2.3. Pinnakirjad Järvamaa tikandites

Valimisse kuulunud 65 esemest 47 sobisid töö profiiliga, st olid kaunistatud lilltikandiga, mis sisaldasid pinnakirju ja tikand oli säilinud, et sai pinnakirju kirjeldada. Nende uurimise käigus kirjeldasin kõigi 47 eseme tikandite unikaalseid pinnakirju, seejuures tuli üle kontrollida iga tikandi kõik motiivid. Valdavalt oli ühe ja sama tikandi ühesugustes motiivides kasutatud samu pinnakirju, kuid seda ei saa pidada kindlaks reegliks, kuna esineb ka erisusi. Seega on pinnakirju uurides vaja kontrollida üle iga motiivi pinnakiri. Uurimise käigus kirjeldasin kokku 260 pinnakirja, millest 45% olid unikaalse visuaaliga. Selliste pinnakirjade valmistamiseks on kasutatud 64 töövõtet, mille omakorda jagasin põhitöövõteteks ja nende kombinatsioonideks. **Põhitöövõteteks** loen oma töö kontekstis pinnakirju, mille tikkimisel kasutatakse ühte tüüpi töövõtet ning täidetava motiivi pinnakirja visuaal on ühesugune. **Töövõtete kombinatsiooni** puhul kasutatakse koos kahte või enamat töövõtet, mille tulemusel moodustub uue visuaaliga pinnakiri.

Kirjeldatud pinnakirjadest valdav osa, st 80% on valmistatud alusvõrgule, läbi kanga tehtud pinnakirjasid on 17% ning ülejäänud 3% Järvamaa tikanditest on tehtud kardtikandi tehnikas.

2.3.1 Alusvõrguga pinnakirjad

Alusvõrguga pinnakirjade juures on kasutatud 36 töövõtet, millest 16 on põhitöövõtted ja ülejäänud nende koos kasutamisel loodavad pinnakirjad (foto 16).

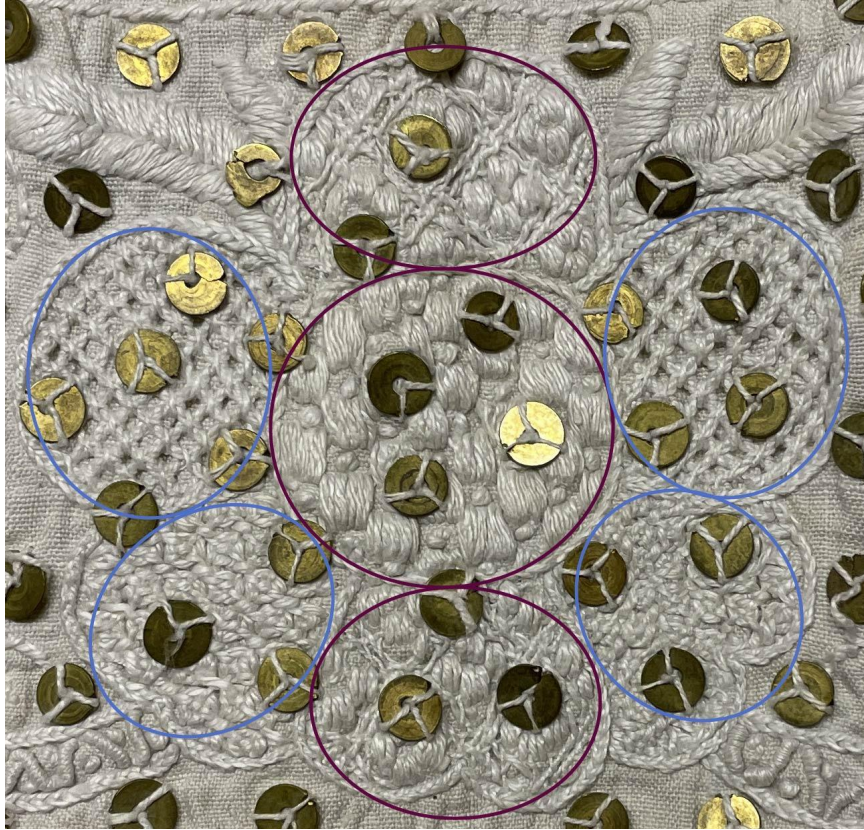

Foto 16. Pinnakirjade töövõtted Järvamaa käistel (EVM E 89:2).

Siniste ringidega on tähistatud põhitöövõtted ja lillade ringidega on tähistatud kombineeritud põhitöövõtete koos kasutamine.

Sellisest pinnakirjade valmistamise viiside rohkusest tuleb välja, et tikkijad on töövõtteid oma oskuste ja äranägemise järgi kasutanud ning mitme töövõtte koos kasutamisega loodud pinnakirjad ei ole tehtud kindla juhendi järgi. Samas esineb teatud tüüpi kombinatsioone, mida on kasutatud enam kui ühel esemel (foto 17).

Foto 17. Ambla kihelkonna käiste tikandis on lille südamikus kasutatud koos kahte põhilist töövõtet. Valge ovaaliga on tähistatud põimingutega täidetud pinnakiri ja musta ovaali sees on mähkpiistetega täidetud pinnakiri (detail; ERM 11113).

Enim on tehtud põhitöövõtetega pinnakirjasid, näiteks lisas 5 kirjeldatud - “Diagonaalselt üle alusvõrgu ruudu põimitav pinnakiri” - töövõtet (foto 18) on kasutatud 33 kirjeldatud pinnakirjal. Seejuures on Ambla kihelkonna tanu tikandis (foto 18a) kasutataud kahte värvi siidiniiti, mis loob samast töövõttest uue visuaali.

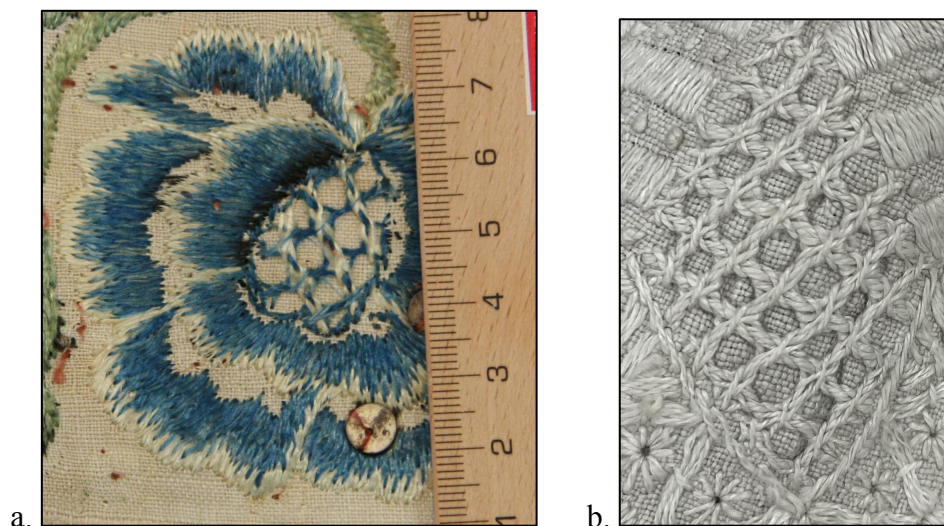

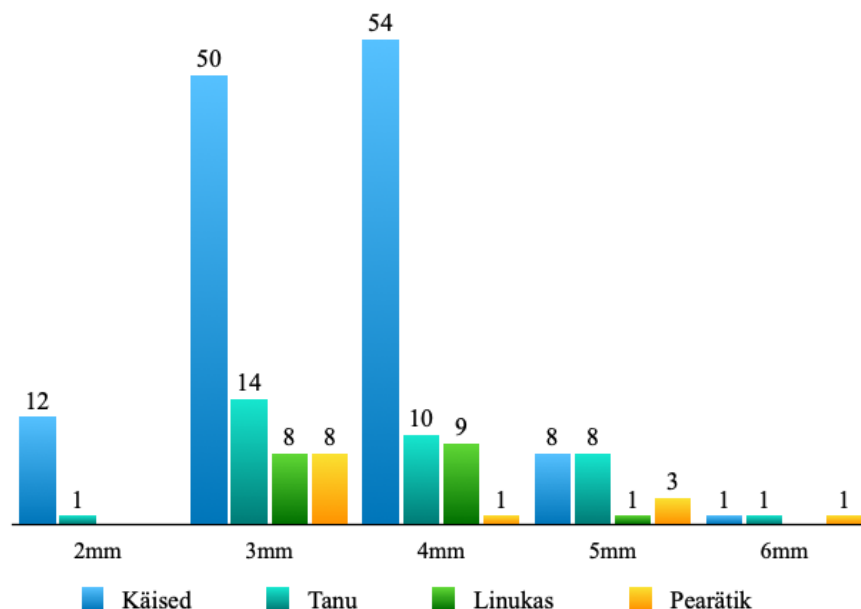
Foto 18. Enim kasutatud pinnakiri Järvamaal: a) Ambla kihelkonna tanu siidiga valmistatud tikand (detail; ERM 11069); b) Türi kihelkonna käiste linane tukand (detail; ERM 5067).

Alusvõrguga pinnakirjadele loodud kirjade visuaal sõltub moodustatud alusvõrgu suunast ja ruutude suurusel. Horisontaalse ruudustikuga alusvõrk (foto 15a) tikitakse pikkade ristuvate pistetega, mis on kanga koe- ja lõimelõngadega samasuunalised. Diagonaalse

ruudustikuga alusvõrk (foto 15b) tikitakse samuti pikkade ristuvate pistetega, kuid siinjuures moodustavad alusvõrgu kanga koe- ja lõimelõngade suhtes diagonaalsed pisted.

Joonisel 4 (lk 37) toodud pinnakirjade alamtüüpidest on Järvamaal enim levinud horisontaalse ruudustikuga alusvõrk: seda on kasutatud 143 pinnakirjas, diagonaalse ruudustikuga alusvõrgu aga ainult 54 pinnakirja juures. Horisontaalse ruudustikuga alusvõrguga pinnakirjade oluliselt suurem kasutus viitab selle valmistamise lihtsusele. Samuti saab sellise valmistamise juures tikkimisniitide vahe kindlaks määrata kanga koelõngade arvu põhjal ja piisab ühekordsest mõõtmisest, et määrata ruudu suurus.

Alusvõrgu ruutude suurus on pinnakirja visuaali juures määrav, nii saab ühte ja sedasama töövõtet kasutades moodustada eriilmelisi pinnakirju. Uuritud pinnakirjade juures oli tehtud erineva ruudusuurusega alusvõrke, väikseima ruudu külg on 2 mm ja suuremal 10 mm (joonis 5). Enim on kasutatud alusvõrke, mille ruudu külg on 3 või 4 mm, vastavalt 80 ja 74 pinnakirjal 209st. Väikseimat, st 2-millimeetrise küljega ruutu on kasutatud 13 pinnakirjas. 5 mm küljega ruutu esines 20 pinnakirjas, ülejäänud mõõtudega ruute esineb üksikutes tikandites.

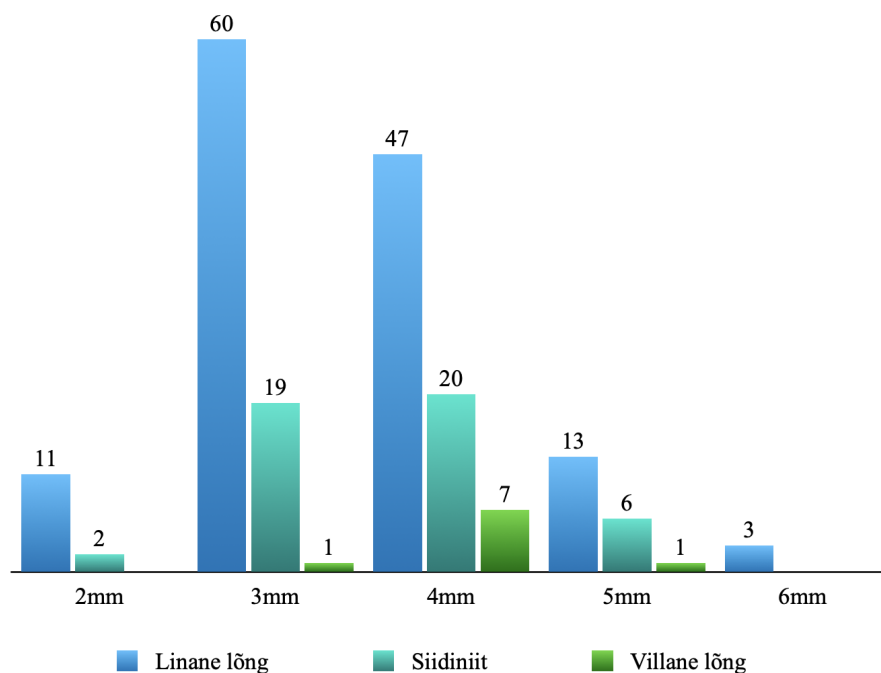

Joonis 5. Alusvõrkude ruudustiku suuruste jaotus esemeti (absoluutarvud).

Uuritud esemetest 56% olid käised. Just käiste puhul kasutati tikandites kõige rohkem erineva ruudusuurusega alusvõrke. Käiste pinnakirjades on enim (24%) kasutatud 4 mm ruuduküljega alusvõrke; 3 mm ruutudega alusvõrgud moodustasid 22% kirjeldatud pinnakirjadest. Tanude tikandites on enim kasutatud 3 mm ruuduküljega alusvõrku (41%).

4 ja 5 mm ruudu kasutamine on enam-vähem võrdne. Väikseima mõõduga alusvõrke on enim kasutatud samuti käistel, need moodustavad kirjeldatud pinnakirjadest 5%.

Kui linase lõngaga valmistati igas suuruses ruutudega pinnakirjade alusvõrke, siis siidiga tehtud tikandites kasutati pigem väiksemate ruutudega alusvõrke (joonis 6). Selle põhjuseks võib pidada materjali omapära: kuna tegemist on võrdlemisi peenikese materjaliga, siis on suuremaid pindasid keeruline ühtlaselt täita, nii et ilmneks pinnakirja reljeefsus.

Joonis 6. Alusvõrgu ruudustiku suuruste jaotus materjalide kaupa (absoluutarvud).

Pinnakirjale lisati erilmelisust ka tikkimismaterjali jämedusega. Näiteks kasutati alusvõrgus jämedamat või mitmekordset lõnga ja pealmised põimingute kihid tehti peenema lõngaga (foto 20). Sellist lähenemist esines uuritud pinnakirjadest alla 20 korra.

Foto 20. Kahekordse ja ühekordse niidi koos kasutamine Türi kihelkonna pearäti pinnakirjas (detail; ERM A 509:4594)

Materjalist sõltuva omanäolisuse lisamiseks kasutati pinnakirjades erinevat värvi tikkimismaterjali. Järvamaa tikandites moodustati mitmevärvilisi pinnakirju siidi (foto 21) ja villase lõngaga (foto 10d) tikkides.

Foto 21. Mitmevärviline pinnakiri Koeru kihelkonna tanu tikandis (ERM 8194).

2.3.2 Läbi kanga tehtavad pinnakirjad

Teise suurema grupi pinnakirjadest moodustavad läbi kanga tehtavad pinnakirjad, mille valmistamisel on kasutatud 26 erinevat töövõtet. Nende töövõtetega on tikitud 32 eriilmelist pinnakirja.

Läbi kanga tehtud pinnakirjadel poolte juures on töövõttena kasutatud geomeetrilist mähkpistet (foto 22, kollasega tähistatud pinnakirjad), millega on tikitud kujundeid: ruudud, kolmnurgad, siksakid jm. Mähkpiste tikand on tehtud enamjaolt kanga koe- ja lõimelõngade suunas, kuid on kasutatud ka muid pistetesuundasid, nagu on näha ka fotol 22, kus on pisted tehtud diagonaalselt. Geomeetrilist mähkpistet on tikitud koos sõlmpistetega (foto 22, valgega tähistatud pinnakiri), tekitades seeläbi motiividesse reljeefse pinna.

Foto 22. Läbi kanga pinnakirjad Järva-Jaani käistel (ERM 13519).

Kui mähkpistet on kasutatud suurel osal läbi kanga tehtud pinnakirjadel, siis ülejäänud töövõtted esinevad üksikutel pinnakirjadel ning iga pinnakiri on visuaali poolest teistest erinev.

Väga efektsed pinnakirjad moodustuvad, kui tikkimisel kasutatakse ažuurpisteid. Ažuursus ehk pitsilisus tekib, kui kanga koe- ja lõimelõngad tõmmatakse tikkimisniidiga tugevasti kokku ning seeläbi moodustuvad kangale tihedamad kohad ja augud (Linnus 1960, lk 24). Ažuurpisteid on Järvamaa pinnakirjades kasutatud nii alumise kihi tikkimisel kui ka üksikult, st ainult ažuurpisteid kasutades on tikitud reljeefne pinnakiri. Kui pinnakirja alumine kiht on tikitud ažuurselt, siis selle peale tikitakse kas rist- (foto 22,

sinisega tähistatud pinnakiri), kast- (foto 15d), püvisilm-, mähk- või eelpisted. Ažuurseid pinnakirju on kasutatud kuuel kirjeldatud pinnakirjal.

Läbi kanga tikitud pinnakirjades on kasutatud ka broderii- ehk auktikandit, kuid Järvamaa pinnakirjades on kasutatud vaid ühte töövõtet – broderiiaukude äärte tikkimist punupistetes. Broderiitikandit on kasutatud vaid kahes kirjeldatud pinnakirjas.

Pinnakirjade analüüsi põhjal võib öelda, et Järvamaa pinnakirjades on enim kasutatud alusvõrgule tehtud pinnakirju ning seejuures on kasutatud mõnda töövõtet rohkem kui teist (foto 18 ja 17). Samuti ei joonistu esemeti välja kasutatud pinnakirjade erisusi, kui välja arvata kardtikandi kasutus ainult peakatetel.

Vahet ei ole, kas pinnakirjad on tehtud alusvõrgule või läbi kanga – omaaegsed tikkijad on püüdnud just pinnakirjade mitmekesisusega näidata oma meisterlikkust ja lisada tikandile iseloomu. Tavapärane polnud mitte ühte tüüpi pinnakirja kasutamine tikandis, vaid võimalikult mitme koos kasutamine. Üks uhkemaid näiteid sellest on Türi kihelkonna käised (ERM 5067), millel kasutatud 15 töövõttega on loodud 17 eriilmelist pinnakirja, seejuures on tikandis kasutatud nii alusvõrgule loodud kui ka läbi kanga tehtavaid pinnakirju.

Sedasi põhilisi töövõtteid üksikult või koos kasutades on Järvamaa pinnakirjadesse loodud 79 eriilmelist alusvõrguga pinnakirja.

3. PINNAKIRJADE TIKKIMISE TÖÖVÕTTED

Uurides ja valmistades pinnakirju, olen jõudnud järeldusele, et pinnakirjade valmistamise töövõtetele pole võimalik piire seada, sest nende juures võib kasutada kõiki tikkimise tehnikaid ja pisteid ning neid omavahel kombineerida. Kuna pinnakirjade valmistamise juures ei ole kindlat reeglistikku ja iga tikkija võib läheneda loominguks, siis julgustan seda tikkimisetehnikat laialdasemalt kasutama ja mitte piirduma vaid rahvarõivastega. Samas on rahvarõivaste puhul oluline, et omal ajal kasutatud töövõtted saaksid kirja ja nende valmistamise õpetused oleksid kättesaadavad. Järgnevates alapeatükkides käsitlen pinnakirjade valmistamise töövõtteid ja seletan lahti pinnakirjade valmistamise metoodilise õppematerjali koostamise põhimõtted. Töövõtete kirjeldamisel lähtun omaenda kogemusest pinnakirjade uurimisel ja praktiseerimisel ning rõhuasetus on rahvarõivaste tikandites kasutatud pinnakirjade tikkimisel.

3.1. Pinnakirjade tikkimise peamised töövõtted

Nagu Järvamaa rahvarõivaste tikandeid käsitlevas peatükis on märgitud, alustatakse lillkirja tikkimist motiivide kontuuridest (foto 9) ja seejärel hakatakse motiive täitma pinnakirjadega. Üldjuhul tikitakse lillkirja suurel tikkimisraamil, mida tikkijad on kasutanud juba sajandeid ning mille kasutamisest annavad meile teateid säilinud joonistused. Näiteks sobib Francesco del Cossa maal 15. sajandi II poolest (foto 23), kus on selgelt äratuntav tikkimisraami kasutamine. Seega saame suure tikkimisraami kasutamist pidada juba väga pikaks traditsiooniks tikkimise tehnoloogia juures, kuid suure tikkimisraami kasutus talunaiste hulgas vajab põhjalikumat uurimist. Kui aga mõelda lillkirja tikkimise tehnilistele külgedele, on suure tikkimisraami kasutamine kodudes üsna tõenäoline. Seega on kohane ka tänapäeval sama töövahendit kasutada.

Lillkirja on hea tikkida suurel tikkimisraamil, kuna see annab võimaluse korraga näha kogu tikandit ja kangas, millele tikandit tehakse, on kogu tikkimise aja ühtlaselt pinges. Tugevalt pingutatud kanagal tikkides valmib ühtlane tikand. Samuti annab suurel raamil tikkimine võimaluse tikkida, kasutades mõlemat kätt, nii et üks käsi on kanga pealmisel

poolel ja teine käsi alumisel poolel. Nii tikkides tekib pistete tegemise juures ühtlane rütm, mis tagab pistete ühtluse, ja tekib korrektne pind.

Foto 23. Tikkijaid kujutav detail Francesco del Cossa freskol „Minerva triumf. Märts“ (u 1467–70; Kuude tuba, Palazzo Schifanoia, Ferrara, Itaalia); (allikas: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Del_Cossa_Triumph_of_Minerva_March_Needlwork.jpg)

Ka pinnakirjade valmistamise juures on oluline, et tehtavad pisted oleksid ühtlase pingega ja võrdsed. Kui juba alusvõrgu pisted on erineva pingega, siis järgmiste pinnakirjakihtide tegemine on ebamugav ning ebaühtlase tugevusega pisted hakkavad segama põimimist ja sümmeetrilise ilme saavutamist. Seega on soovitatav pinnakirjadega tikandid tikkida suurel tikkimisraamil. Oma töös uuritud pinnakirjade katsetused tegin samuti suurel tikkimisraamil (foto 24).

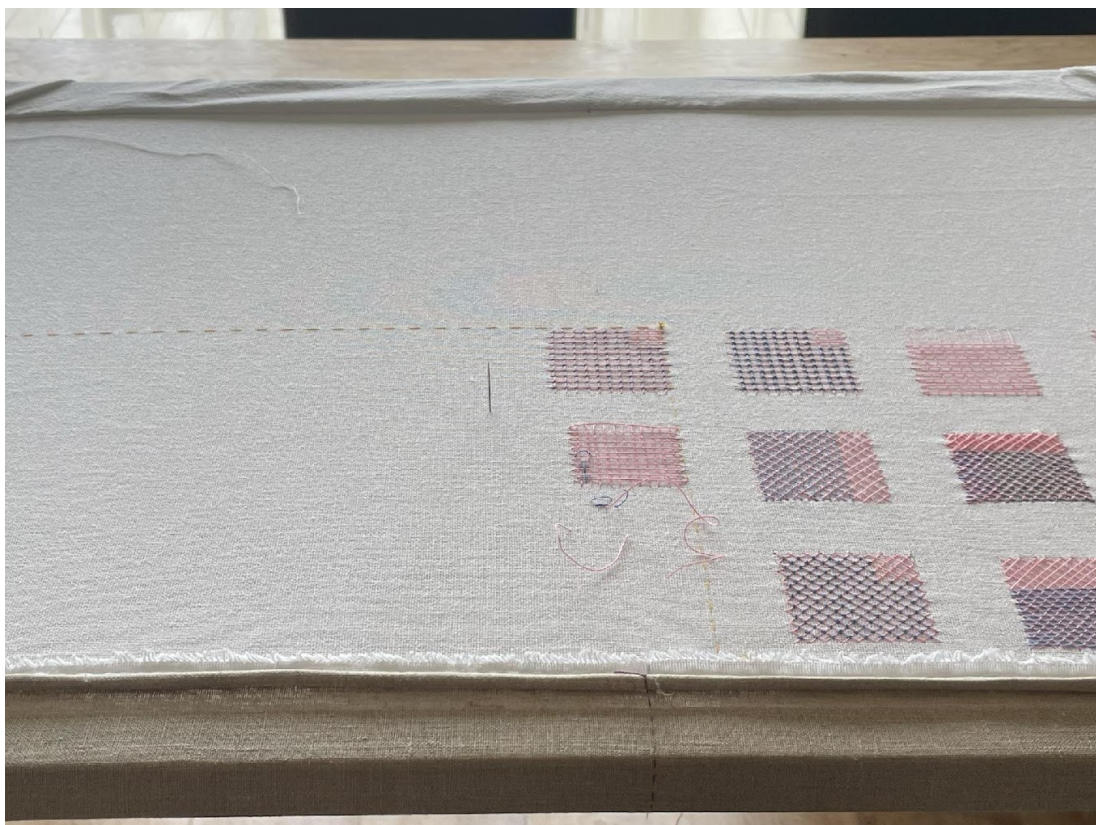

Foto 24. Tööproovid suurel tikkimisraamil (autori foto).

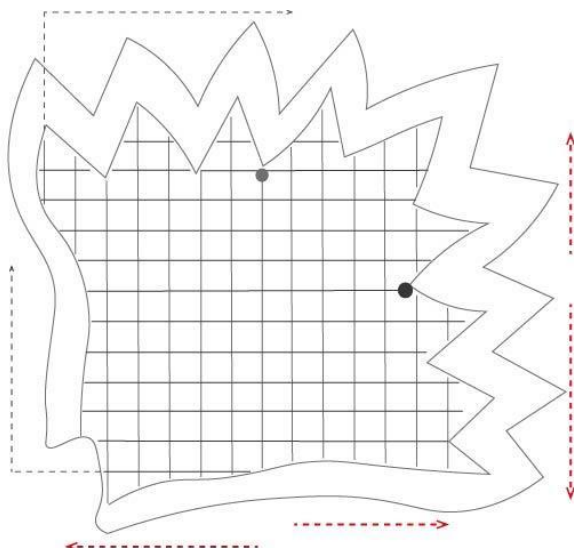
Just pinnakirja alusvõrgu tegemise juures tuleb välja suurel tikkimisraamil tikkimise eelis, kuna alusvõrk tikitakse küllaltki pikkade pistetega, siis on tikkimislõnga vaja hoida ühtlaselt pinges, ja seda on mugav teha ühtlaselt pingutatud kangal, tehes ühe käega pisteid ja hoides teise käega lõnga pinges. Seejuures tuleb jälgida, et pisteid üle ei pingutataks, sest sellisel juhul hakkab pinnakiri raamist välja võtmisel kangast kortsu kiskuma.

Pinnakirjade valmistamise juures tuleb tähelepanu pöörata ka tikkimislõngale, millega pinnakirju tikitakse, sest iga lõng ei tee seda täpset tööd lihtsamaks. Kui on tegemist pinnakirjadega, kus kasutatakse palju tikkimislõngade omavahelisi põiminguid, on parem tarvitada **tõmbi otsaga tikkimislõngela**. Seda seepärast, et terava otsaga lõng kipub kangasse või eelmise pinnakirja kihi lõngadest läbi minema ning pingutades liiguvad pinnakirja moodustavad lõngad paigast ja see rikub kogu pinnakirja. Samas kui pinnakirjades on kasutatakse rohkelt läbi kanga tehtavaid pisteid, eriti läbi kanga tehtavaid pinnakirju, võib kasutada **terava otsaga tikkimislõngela**.

Kui vajalikud töövahendid on olemas, tuleb välja arvutada iga motiivi pinnakirja suurus, mille puhul tuleb lähtuda muuseumieseme pinnakirjast. Seejuures tuleb arvestada nii museaali pinnakirja mõõtudega (nt alusvõrgu ruutude suurus) kui ka museaali pinnakirja alusvõrgu ruutude arvu motiivi diagonaalil või pinnakirjas olevate motiivide kordustega. Ilusa ning sümmeetrilise pinnakirja saamise aluseks on korrektselt tehtud aluspind. Kui arvestada eeltoodud aspekte ja pinnakirja mõõdud on välja arvutatud, tuleb enne tikkima asumist kontrollida, kas mõõtud klapiavad ka kanga koelõngadega ja kangale joonistub võrdsete suurstega pinnakirjamuster. Näiteks alusvõrguga pinnakirjade puhul tuleb arvestada, mitu koelõnga on ruudu suuruseks arvestatud, et kanga mõlemas suunas tekiks sama mõõduga ruutude küljed. Alusvõrgu pistetega peavad moodustuma **ruudud, mitte ristkülikud**. Läbi kanga tikitavate pinnakirjade juures tuleb arvestada kanga koe- ja lõimelõngade jämedusega, et tikitavad kirjad oleksid nii kõrguses kui ka laiuses ühes mõõdus.

Kuigi mõnes allikas öeldakse, et pinnakirja alusvõrkude tegemisel ei pea arvestama kanga koelõngade suunaga ega lugema lõngu kahe piste vahel, siis uurimise käigus ilmnis, et enamik alusvõrguga pinnakirjadest on sümmeetrilised. Sellise tulemuse saavutamiseks **tuleb arvestada aluskanga lõngade suundasid ja -arvu**, seega tuleb alusvõrkude valmistamisel neid arvesse võtta.

Alusvõrgu moodustavad pisted tehakse täidetava motiivi piirjoonel nii, et pistete sisse- ja väljapistekohad kangal on vaheldumisi. Tehes sedasi pikki pisteid töö paremale poolele, ei teki pahemale poolele pikki lõngajookse, mis võivad kogemata näpu taha või millegi muu külge kinni jääda ja rikkudes tikandi. Kuna tikandites kasutatud motiivid on enamjaolt ümmargused, ovaalsed või muu kujuga, siis alusvõrgu moodustavad pisted on eri pikkusega (joonis 7). Selleks et pinnakiri tuleks sümmeetriline, tuleb pinnakirja pistete tegemist alustada täidetava **motiivi keskjoonelt**, liikudes ühele poole motiivi ääreni. Seejärel tuleb suunduda uuesti keskjoonele tagasi ja liikuda sealt edasi teisele poole. Pistete liikumissuunad on joonisel 7 tähistatud punaste nooltega ning liikumine äärest keskjooneni hallide nooltega. Seejuures tuleb jälgida, et pistete vahed oleksid ühtlased ja ühel joonel ning mõlemale poole täidetava pinna keskjoont moodustuks võrdne arv pisteid.

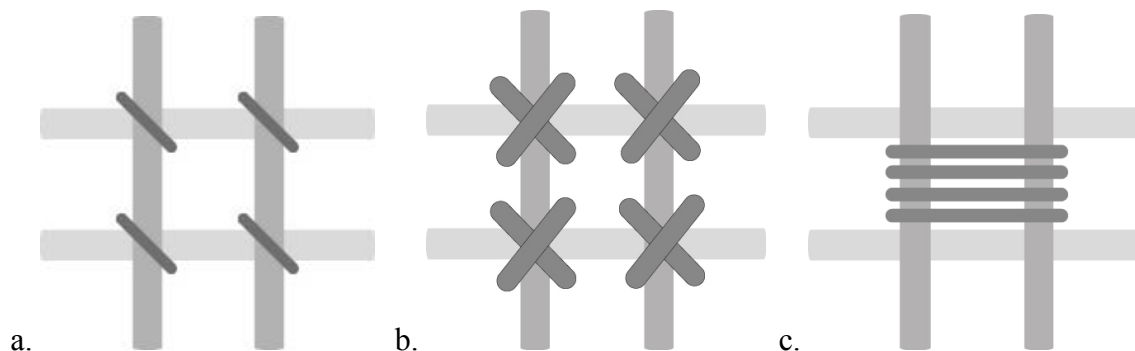
Joonis 7. Alusvõrgu pistete tegemise skeem (autori joonis).

Lisaks töö paremale poolele moodustuva pinna korrektsusele tuleb tähelepanu pöörata ka töö pahemal poolel toimuvale. Töö pahemale poolele on kerged tekkima pikad tikkimislõnga jooksud. Pikkadel edasi-tagasi liikumistel tuleb **lõng tugevalt tikandi alla kinnitada**, nii et pisted ei hakkaks pinnakirja järgmiste kihtide tegemisel järele andma.

Nii nagu kogu tikandi juures, tuleb ka pinnakirjade tikkimisel pöörata tähelepanu töö pahemale poolele – see peab olema korrektne. **Lõngad tuleb nii alustamisel kui ka lõpetamisel kinnitada tikandi all tugevalt**, nii et lõngad ei hakkaks järele andma ja pisted ei muutuks seeläbi lõdvaks. Näiteks põimingutega pinnakirjade juures on vaja lõngade alt ja pealt mitmekordselt läbi põimida, selline töövõte vajab kindlalt paigal püsivaid tikkimislõngasid. Soovitav on püüda võtta vähemalt nii pikk tikkimislõng, et ühe kihi saab teha ühe tikkimislõngaga ja vahepeal ei pea jätkama. Samas ei tohi võtta ka ülemäära pikka tikkimislõnga, sest sellega on ebamugav teha pinnakirju ja lõngajooksude vahelt põimimida.

Alusvõrgule tehtavad pinnakirjad tikitakse tikkimislõngaga motiivi pinnakirjaga täidetavale osale, moodustades pikkade pistetega ruudustiku ehk alusvõrgu. Ruudustiku pisted tikitakse kogu täidetava motiivi ulatuses. Kui alusvõrk on valmis, võib asuda pinnakirja järgmiste kihtide tegemise juurde. Selleks kasutatakse põimimist, mähkimist ja muid tikkimispisteid.

Enim kasutatavad tikkimispisted pinnakirjade juures on eel-, rist- ja mähkpiste (joonis 8), millega kinnitatakse alusvõrk kanga külge. Pistetega kinnitamise juures tuleb jälgida, et **kinnituspisted oleksid tikitud, arvestades kanga koe- ja lõimelõngasid**, selliselt tikkides moodustab ühtlane ja sümmeetriline pinnakiri. Mähkpistete juures tuleb samuti jälgida, et ühes reas olevad pisted algaksid ja lõpeksid samalt aluskanga koelõngalt. Tähelepanu tuleb pöörata ka mähitava pinna suurusele ja kanga koelõngade arvule ja vahedele.

Joonis 8. Pinnakirjades kasutatavad pisted a) eelpiste pinnakiri; b) ristpiste pinnakiri; c) mähkpiste pinnakiri (autori joonis).

Kui pinnakirja moodustavad põimingud alusvõrgu lõngade vahelt, on oluline nende tegemise juures jälgida, et põimimise käigus **ei venitataks alusvõrgu lõngasid**, sest siis kaotab pinnakiri oma ühtlase ilme. Muuseumiesemetel on valdav, et põimingutega tehtud pinnakirjad ei ole pinna keskelt pistetega kanga külge kinnitatud (foto 25b) või on pinnakirja peale kinnitatud kaunistuseks litter, mis hoiab pinnakirja tugevamini kinni. Vaatamata sellele, et muuseumiesemetel pole põimingutega pinnakirjad pistetega kangale kinnitatud, soovitan seda siiski teha. Arvestades meie muutunud eluolu ja tegevusi, mida selliste pidulike rõivastega teeme, kaotavad pikad lahtised pisted rohkelt pesemisel oma esialgse kuju. Samuti on tänapäevane poest saadav linane kangas teistsuguse struktuuriga kui vanal ajal – pideva pesemise tagajärjel tõmbab kangas kokku ja sel juhul kerkib kinnitamata pinnakiri üles.

Pinnakirja kinnitamine aluskangale tehakse põiminguga pinnakirjade viimase kihi juures, seejuures tehes põimise käigus väikesed pisted (üle ühe koelõnga) ebaühtlaselt pinnakirja sees. Kinnituskohad peavad jääma töö paremalt poolelt nähtamatuks. Liiga pikad ja ühel joonel tehtud kinnituspisted hakkavad välja paistma ja rikuvad pinnakirja üldilmet.

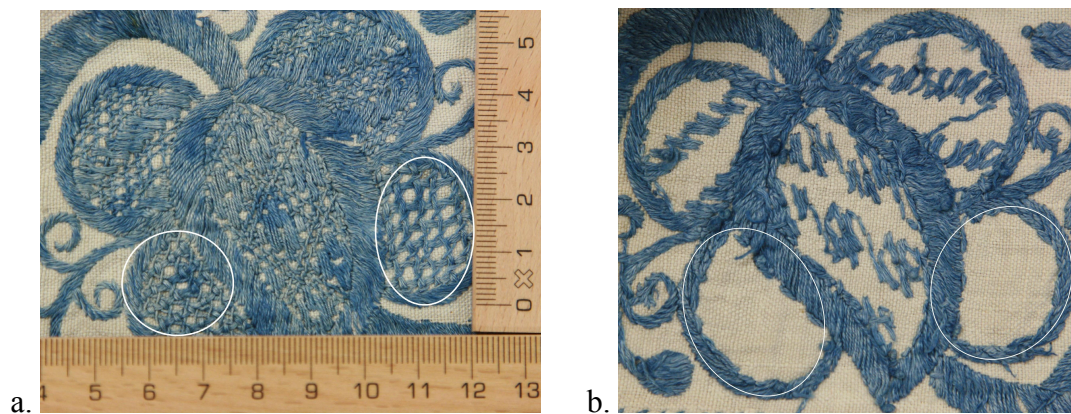

Foto 25. Koeru kihelkonna tanu tikandi põiminguga pinnakirja a) parem ja b) pahem pool on tähistatud valge ringiga (detail; ERM 8192).

Läbi kanga tehtavate pinnakirjade juures tuleb arvestada ka muuseumieseme pinnakirja mustri suurusega ja kasutatud motiivide arvuga, et järele tehtaval pinnakirjal säiliks sama visuaal. Pinnakirjas kasutatud pistete tegemise juures tuleb lähtuda vastava tikkimistehnika üldistest töövõtetest. Näiteks geomeetrilise mähktikandi variatsioonide puhul, mis on üks kõige sagedamini läbi kanga tehtavaid pinnakirju, tuleb arvestada, et pisted oleksid sümmeetrilised, mähkides moodustuvad kujundid oleksid võrdsed ja algaksid ühelt joonelt.

Sõltuvalt pinnakirja moodustavate **tikkimislõngade suunast, jämedusest ja arvust** saame ühesuguseid töövõtteid kasutades luua erineva visuaaliga pinnakirju, mida käsitlen metoodilistes õppematerjalides (lisa 5) iga töövõtte juures eraldi.

3.2. Pinnakirjade tikkimise metoodilise õppematerjali koostamise alused

Lisas 5 on esitatud kombineeritud pistetega pinnakirjade 13 põhilist töövõtet. Õppematerjalis on sõnaliselt kirjeldatud pinnakirjade valmistamise etappe ja lisatud iga etapi kohta juurde tööjoonis. Samuti on iga tööjuhendi juurde lisatud foto pinnakirjast muuseumiesemel. Kui kirjeldatud pinnakirja on tehtud erinevate tikkimismaterjalidega, on lisatud mitu fotot.

Pinnakirjade tööjooniste ja juhendmaterjali põhimõtete väljatöötamine on magistritöö praktiline osa. Juhendmaterjalide koostamisel kasutasin kujundusprogrammi Adobe InDesign ja tööjoonised tegin programmis Adobe Illustrator. Tööjooniste tegemisel tuginesin menetluspraktika raames välitöödel kirjeldatud, joonistatud ja pildistatud

materjalidele pinnakirjadest. Tööjoonised on selguse mõttes tehtud suurendatud mõõtkavas andmaks paremini edasi valmistamise sõlmkohti.

Töötappide kirjeldamisel lähtun oma varasemast pinnakirjade valmistamise kogemusest. Uurimise käigus leitud uute pinnakirjade puhul olen läbi katsetanud pinnakirja tikkimise, et kirjeldada töötapid ja pistete suunad õiges järjekorras.

Pinnakirjad koosnevad kihtidest. Esimeseks kihiks loen oma tööjuhendites alusvõrgu tikkimist. Alusvõrgu valmistamise etappe ja variatsioone kirjeldan lisan 5. Järgmiseid tikkimise etappe kirjeldan kihtide kaupa ja lisan juurde nende valmistamise tööjoonised. Seejuures lisan juurde joonised kirjeldatud pinnakirja variatsioonidest. Pinnakirjade juhendite juures toon välja alusvõrgu ehk pinnakirja esimese kihi nimetuse ja joonise ning rohkem ei korda alusvõrgu valmistamise põhimõtteid.

Kuigi oleme tänapäeval liikumas järjest enam foto- ja videojuhiste suunas, arvan, et täpse tikkimistehnika omandamisele aitavad kõige paremini kaasa selged tööjoonised erinevatest töötappidest koos sõnalise seletusega.

KOKKUVÕTE

Magistritöö „Kombineeritud pistetega tikitud pinnakirjad ja nende valmistamise töövõtted Järvamaa rahvarõivastel“ käsitleb kaheksa Järvamaa kihelkonna – Ambla, Järva-Madise, Järva-Jaani, Anna, Peetri, Koeru, Türi ja Paide – rahvarõivaste tikandite pinnakirjasid, mida käesolevas töös nimetatakse *kombineeritud pistetega pinnakirjadeks*, lihtsustatult *pinnakirjadeks*. Töö koosneb uurimuslikust ja praktilisest osast.

Uurimistööd ajendas teostama asjaolu, et Järvamaa rahvarõivastel on kasutatud hulganisti selliseid pinnakirjasid, mille valmistamiseks puudub metoodiline õppematerjal. Ka seni avaldatud materjalide põhjal on keerukamaid pinnakirjasid raske teha, kuna töövõtete ja jooniste juures puudub sõnaline õpetus. Kuna senine õppematerjal on napp, levib keerukamate pinnakirjade valmistamise oskus tikkimismeistrite kaudu suusõnaliselt. Seega on vaja need teadmised ja oskused ka kirja panna. Piirkonna valimisel sai määravaks pinnakirjade rohkus Järvamaalt pärit muuseumiesemetel ja isiklik seotus Järvamaaga. Magistritöö esemelisteks uurimisallikateks olid 65 Eesti muusumide kogudes säilinud Järvamaa rahvarõivaeset, järeldeste tegemiseks on neist kasutatud 47 lillkirjaga kaunistatud rahvarõivaeset (käiseid 26, tanusid 13, linukaid 6 ning 1 pearätikut ja kotti), mille põhjal on välja töötatud pinnakirjade tüpoloogia ja metoodiline õppematerjal.

Magistritöö uurimusliku osa eesmärk oli anda ülevaade tikanditega kaunistatud Järvamaa rahvarõivaesemetest ja tikandites kasutatud pinnakirjadest, tikkimiseks kasutatud materjalidest muuseumiesemetel ja tänapäeval ning pinnakirjade tikkimise töövõtetest.

Magistritöö praktilise osa raames on välja töötatud pinnakirjade valmistamise metoodiline õppematerjal. Praktilise osa tulemuseks on töö lisas 5 esitatud 13 alusvõrguga pinnakirja töövõtted koos sõnalise kirjelduse ja tööjoonistega.

Uurimistöö tulemusel selgus, et Järvamaa rahvarõivaste tikandite pinnakirjade valmistamisel on kasutatud palju erinevaid töövõtteid – kokku 64 töövõtet, millega on loodud 116 eriilmelist pinnakirja. Enim on tehtud alusvõrguga pinnakirju, mis moodustavad muuseumiesemetelt kirjeldatud pinnakirjadest 80%. Erinevat tüüpi esemetele on valdavalt tikitud samade töövõtetega pinnakirjasid, ainsaks erandiks on kardtikandiga

pinnakirjad, mida Järvamaa esemetel esineb ainult peakatetel. Materjalidest on kasutatud pinnakirjade tikkimiseks linast ja villast tikkimislõnga, siidiniiti ning kardtikandis 1–2-millimeetriseid metall-linte. Materjal määrab suuresti ära tikitava pinnakirja keerukuse. Nii on kõige mitmekihilisemad ja eriilmelisemad pinnakirjad valmistatud linasest lõngast ja lihtsamaid töövõtteid on kasutatud siidiniidi ja villase lõngaga tikitud pinnakirjade juures, nende puhul on omapära loodud erinevat värvi lõngade kasutamisega.

Kuigi töö alguses sai püstitatud küsimus pinnakirja töövõtete nimetuste leidmiseks, jäi sellele küsimusele lahendus leidmata. Arvestades Järvamaa pinnakirjade rohkust, tuleb enne lõplike pinnakirjade nimetuste väljatöötamist kaardistada kõik Eesti rahvarõivastel kasutatud pinnakirjad ning siis luua nimetused tervikule ühtse süsteemina. Samuti leidsin, et nimetuste väljatöötamisel tuleb kaasata suurem grupp tikkimise meistreid, kellega koostöös sobilikud nimetused kokku leppida, sest ainult siis on alust loota, et nimetused jõuavad ka kasutusse.

Pinnakirjade valmistamise juures on mõned kõigi pinnakirjade töövõtete kohta käivad põhimõtted, mida jälgides saab valmistada eriilmelisi ja kauneid pinnakirjasid. Uurimuse käigus leitud suur erinevate pinnakirjade hulk ajendas looma pinnakirjade tüpoloogiat just seetõttu, et valmistajatel oleks lihtsam orienteeruda õppematerjalides ning tüpoloogia abil on lihtsam kõneleda pinnakirjadest üldiselt. Järvamaa pinnakirjade järgi moodustuvad kolm peamist pinnakirjade gruppi: alusvõrgule tehtavad pinnakirjad, läbi kanga tehtavad pinnakirjad ning kardtikandiga pinnakirjad. Pinnakirjade töövõtete väljatöötamisel lähtusin oma isiklikust pinnakirjade uurimise ja valmistamise kogemusest, mis uurimuse raames on saanud suurt täiendust.

Eesti rahvuslikus tikandis kasutatud pinnakirjade uurimine peab jätkuma, et luua täielik ülevaade kasutatud pinnakirjadest, luua pinnakirjade ühtne süsteem ja töötada välja pinnakirjade nimetused. Arvestades pinnakirjadega kaunistatud muuseumi- esemete arvu, oleks järgmise sammuna vaja uurida Virumaa pinnakirjasid ning sealt edasi liikuda teiste piirkondade juurde. Kuna seni puudub pinnakirjade valmistamise metoodiline õppematerjal, siis peale uurimistöö lõppu tasuks see avaldada trükisena. Seeläbi püsiksid meie esivanemate poolt kõrgelt hinnatud tikkimistehnikad ja oleks kättesaadavad nii rahvarõivaste valmistajatele kui leiaks tee ka tänapäevaste esemete juurde.

KASUTATUD LÜHENDID

ERM – Eesti Rahva Muuseum

EVM – Eesti Vabaõhumuuseum

JM – Järvamaa Muuseum

MuIS – Eesti Muuseumide Infosüsteem

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud Kirjandus

Artla, Tiia, **Kangro**, Ulve, **Lehis**, Maret, **Nõu**, Silja ja **Talts**, Eeva 2014. *Eesti käsitöö käsiraamat*. Tallinn: Pegasus.

Bristol, Lilian 2016. *Kuldtikand Eestis: väljakujunemine 20.sajandi alguses ja kohandamine kaasajal* [Magistritöö]. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Caulfeild, Sophia Frances Anne 1885. *The dictionary of needlework: an encyclopaedia of artistic, plain, and fancy needlework*. London, England: L. Upcott Gill.

Clabburn, Pamela 1981. *Masterpieces of embroidery*. London: Victoria and Albert Museum.

Day, Lewis F. and **Buckle**, Mary 1900. *Art in needlework*. London: Bradbury, Agnew, & Co.Ld, Printers.

Häkkinen, Elna 1924. *Naiskäsitööd*. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.

Kaarma, Melanie **Sumera**, Mari ja **Voolmaa**, Aino 1981. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kivisild, Eda 2020. *Vanapärase naiste peakatte linuka valmistamise tehnoloogia, kandmine ja Kolga-Jaani 18. sajandist pärit linuka rekonstrueerimine*. [Lõputöö]. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Kurrik, Helmi 1938. *Eesti rahvarõivad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Linnus, Hilda 1955) *Tikand Eesti rahvakunstis I*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult (1957). Toim Moora, H. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- Linnus**, Hilda 1960. *Tikkimine*. Tallinn: Eesti NSV Kunst.
- Linnus**, Jüri 1970. *Rahvakultuur ja paikkondlik omapära*. Keel ja Kirjandus, lk 473–476. Tartu: Perioodika.
- Loite**, Kersti 2017. *Virumaa Rahvarõivad*. Tartu: Eesti Rahvamuuseumi Kirjastus.
- Manninen**, Ilmari 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Manninen**, Ilmari 2017) *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Muzakko**, Ülle 2018. *Järva-Peetri käiste tikandi rekonstruktsioon*. [Lõputöö]. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Sild**, Hilda 1969. *Linukas ehk sabaga tanu*. Eesti Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV, lk 62–78. Tallinn: Valgus.
- Staniland**, Kay 1991. *Medieval Craftsmen: Embroiderers*. 7th impression, 2006. London: The British Museum Press.
- Vahelaid**, Emmi 1987 *Käsitöö album 22. Tehnikaid ja töövõtteid*. Tallinn: Kunst.
- Voolmaa**, Aino 1959. *Fr. R. Kreutzwaldi käsikiri Virumaa rahvarõivastest*. Eesti Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVI, lk 219–248. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vunder**, Elle 1992. *Eesti rahvapärane taimornament tikandis*. Tallinn: Kunst.

Arhiiviallikad

- ERM EAp 8 EA 2:4/483-789. Jürgens Adele 1923. Teatmematerjal Peetrist.
- ERM EAp 130 EA 33:11/11-335. Järvesoo Aino 1937. Etnograafiline kirjeldus Ambla kihelkonnast.
- ERM EAp 237 EA 61:5/493-545. Voolmaa Aino 1956. Teatmematerjali Kose, Paide, Anna, Peetri, Türi, Rakvere, Vändra kihelkondade kohta.
- ERM EAp 370 EA 107:1/7-74. Konsin Kalju 1963. Etnograafilist teatmematerjali kaasaegsete naiste käsitööst.

- ERM EAp 392 EA 110:1/11-245. Voolmaa Aino 1965. Teatmematerjali XIX saj. lõpu, XX saj. alguse, osalt kaasaegse rõivastuse kohta Viljandi, Tarvastu, Suure-Jaani, Põltsamaa, Pilistvere ja Peetri kihelkondades.
- ERM EAp 503 EA 132:1/3-24. Eisler Hele 1973. Teatmematerjali Koeru, Järva-Jaani ja Järva-Madise kihelkonnast.
- ERM EAp 683 EA 194:1/1-327. Alttoa Ene, Laidre Eva, Reio Juta, Tuubel Virve 1983. Materjale Aravete külast II
- ERM EAp 701 EA 199:1/1-388. Alttoa Ene, Laidre Eva, Ojala Uuno, Piiri Reet, Pärdi Heiki 1984. Materjale Aravete külast III.
- ERM EAp 702 EA 200:1/1-382. Käärrik Henn, Lintrop Aado, Markova Karin, Reio Juta, Tuubel Virve 1984 Materjale Aravete külast IV.
- ERM EAp 763 EA 216:1/11-298. Voolmaa Aino 1989. Teatmematerjali endise Järvamaa rõivastusest 19. sajandi II poolel.
- ERM EAp 807 EA 231:2/149-369. Voolmaa Aino 1993. Teatmematerjali Järvamaa rõivastusest 19.sajandi lõpus ja 20 sajandi algul.
- ERM KV 45:8/307-337. Tiks Enn 1946. Rahvariided. KK nr I.

Digitaalsed andmebaasid

Eesti Muuseumite Infosüsteem MuIS. www.muis.ee

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR. www.digar.ee

Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu e-teadusraamatukogu. www.etera.ee

Meediafailide andmeladu Wikimedia Commons. <https://commons.wikimedia.org/>

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. <http://www.eki.ee/dict/qs/>

Lisa 1. Kokkuvõtlik tabel Järvamaa pinnakirjade andmetega

	Eseme päritolu	Eseme liik	Museaali number	Muuseum	Dateering	Kogumise aasta	Tikandi materjal	Tikandi värv	Analüüsist välistatud esemed	Alusvõrguga pinnakirjad	Läbi kanga pinnakirjad	Kardtikandiga pinnakirjad	Põhitöövõtted	Kombineeritud töövõtted
1	Ambla khk	Tanu	ERM 11069	ERM	1843	1913	Siidi niit	Värviline			x		4	
2	Ambla khk	Tanu	ERM 11170	ERM	1823	1913	Siidi niit	Värviline			x			
3	Ambla khk	Tanu	ERM 13116	ERM	1833	1913	Siidi niit	Värviline		x	x		1	
4	Ambla khk	Linukas	ERM 11176	ERM	1800	1913	Siidi niit	Tulitatud siid		x	x		3	1
5	Ambla khk	Käised	ERM 13117	ERM	1833	1913	Linane lõng	Valge		x			3	1
6	Ambla khk	Käised	ERM A 509:4504	ERM		1920	Linane lõng	Valge		x			4	1
7	Ambla khk	Käised	ERM 4595	ERM	1810	1912	Siidi niit	Pruun		x	x		4	2
8	Ambla khk	Käised	ERM 11113	ERM	1843	1913	Linane lõng	Valge		x			3	2
9	Ambla khk	Käised	ERM 11157/ab	ERM	1863	1913	Linane lõng	Valge		x	x		8	1
10	Ambla khk	Käised	ERM A 509:5392	ERM	1820	1920	Villane lõng	Värviline		x	x		2	
11	Ambla khk	Käised	PM 327 E 52	JM		1902	Villane lõng	Värviline						
12	Anna khk	Tanu	ERM 14960	ERM	1864	1914			x					
13	Anna khk	Käised	ERM 14964	ERM	1830	1914	Villane lõng	Mustjas-pruun		x			2	
14	Anna khk	Käised	ERM A 637:150	ERM	1932	1973	Puuvillane lõng	Värviline	x					
15	Järva-Jaani khk	Tanu	ERM 13470	ERM	1833	1913			x					
16	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13492	ERM	1813	1913	Linane lõng	Valge		x			1	
17	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13519	ERM	1833	1913	Linane lõng	Sinine		x	x		4	6
18	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13523	ERM	1873	1913			x					
19	Järva-Jaani khk	Käised	ERM A 509:4507	ERM	1821	1921	Linane lõng	Valge		x			2	
20	Järva-Jaani khk	Käised	ERM A 509:4537	ERM	1841	1921	Villane lõng	Värviline		x			4	
21	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13476	ERM	1813	1913	Linane lõng	Valge		x			1	
22	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8263	ERM	1832	1912	Siidi niit	Pruun		x	x		6	2

			Muuseumi esemetel kasutatud põhilised alusvõrguga pinnakirjad									
Eseme päritolu	Eseme liik	Museaali number	Eelpiste pinnakiri	Ristpiste pinnakiri ristumiskohal	Ristpiste pinnakiri ruudul	Mähkpiste pinnakiri	Põimitud pinnakiri, pikkade lõngajooksudega	Ringselt põimitud pinnakiri	Põimitud pinnakiri, ümber alusvõrgu külgedele ja nurkade	Põimitud pinnakiri ristumiskohaga alusvõrgu ruudu külje all	Põimitud pinnakiri, ümber lõnga ja alusvõrgu ristumiskoha pealt	Põimitud pinnakiri, diagonaalselt üle alusvõrgu ruudu
Ambla khk	Tanu	ERM 11069			x						x	x
Ambla khk	Tanu	ERM 11170										
Ambla khk	Tanu	ERM 13116										x
Ambla khk	Linukas	ERM 11176				x					x	x
Ambla khk	Käised	ERM 13117	x			x						x
Ambla khk	Käised	ERM A 509:4504		x		x	x					
Ambla khk	Käised	ERM 4595			x	x	x				x	
Ambla khk	Käised	ERM 11113				x	x				x	x
Ambla khk	Käised	ERM 11157/ab			x	x	x				x	x
Ambla khk	Käised	ERM A 509:5392					x					
Ambla khk	Käised	PM_327 E 52										
Anna khk	Tanu	ERM 14960										
Anna khk	Käised	ERM 14964					x					
Anna khk	Käised	ERM A 637:150										
Järva-Jaani khk	Tanu	ERM 13470										
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13492	x									
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13519		x		x	x					x
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13523										
Järva-Jaani khk	Käised	ERM A 509:4507					x				x	
Järva-Jaani khk	Käised	ERM A 509:4537		x	x	x						
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 13476										x
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8263		x		x	x				x	x

	Eseme päritolu	Eseme liik	Museaali number	Museum	Dateering	Kogumise aasta	Tikandi materjal	Tikandi värv	Analüüsist väljastatud esemed	Alusvõrguga pinnakirjad	Läbi kanga pinnakirjad	Kardtikandiga pinnakirjad	Põhitöövõtted	Kombineeritud töövõtted
23	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8254	ERM	1832	1912	Siidi niit	Pruun		x			2	2
24	Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8251	ERM	1812	1912	Linane lõng	Valge		x			3	4
25	Järvamaa	Linukas	ERM A 291:505/ab	ERM		1895	Siidi niit	Tulitatud siid	x					
26	Järvamaa	Linukas	PM 354 E 79	JM		1900	Siidi niit	Tulitatud siid		x	x		2	1
27	Järvamaa	Tanu	PM 364 E 89	JM		1904	Linane lõng	Valge		x	x		3	3
28	Järvamaa	Käised	PM 325 E 50	JM		1903	Linane lõng	Valge		x	x		8	
29	Järvamaa	Käised	PM 326 E 51:1	JM		1904	Linane lõng	Valge		x	x		4	5
30	Järvamaa	Käised	EVM E 293:42	EVM			Puuvillane lõng	Värviline	x					
31	Järvamaa	Käised	EVM E 89:2	EVM	1838		Linane lõng	Valge		x			5	5
32	Järva-Madise khk	Pluus	ERM A 736:54	ERM		1986	Pits		x					
33	Koeru khk	Tanu	ERM 8193	ERM		1912	Siidi niit	Värviline				x	1	
34	Koeru khk	Tanu	ERM 8194	ERM		1912	Siidi niit	Värviline		x			2	1
35	Koeru khk	Käised	ERM 8195	ERM		1912	Linane lõng	Valge	x					
36	Koeru khk	Käised	ERM 13546	ERM	1850	1913	Linane lõng	Valge		x	x		4	
37	Koeru khk	Tanu	ERM 8192	ERM		1912	Linane lõng	Sinine		x			2	5
38	Koeru khk	Tanu	ERM 18371	ERM		1920			x					
39	Paide khk	Käised	PM 4814:2 Aj 1628	JM		1937	Puuvillane lõng	Värviline	x					
40	Paide khk	Käised	ERM A 509:5012	ERM		1923	Villane lõng	Värviline	x					
41	Peetri khk	Tanu	ERM A 280:5	ERM	1783	1923	Linane lõng	Valge		x				2
42	Peetri khk	Käised	ERM A 509:4503	ERM	1852	1922	Linane lõng	Valge		x			2	2
43	Peetri khk	Käised	ERM 11665	ERM	1813	1913	Siidi niit	Pruun	x					
44	Peetri khk	Käised	ERM 13474	ERM	1813	1913	Siidi niit	Pruun	x					
45	Peetri khk	Käised	ERM A 560:15	ERM	1850	1956	Linane lõng	Valge		x	x		3	1

			Muuseumi esemetel kasutatud põhilised alusvõrguga pinnakirjad									
Eseme päritolu	Eseme liik	Museaali number	Eelpiste pinnakiri	Ristpiste pinnakiri ristumiskohal	Ristpiste pinnakiri ruudul	Mähkpiste pinnakiri	Sirgelt põimitud pinnakiri	Ringselt põimitud pinnakiri	Püvisilma põiming	Ümber lõnga ja ristumiskoha põimitud pinnakiri	Ümber lõnga ja ristumiskoha pealt põimitud pinnakiri	Ruudul 8D
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8254		x		x	x					x
Järva-Jaani khk	Käised	ERM 8251			x	x	x					x
Järvamaa	Linukas	ERM A 291:505/ab										
Järvamaa	Linukas	PM_354 E 79				x						x
Järvamaa	Tanu	PM_364 E 89				x	x				x	x
Järvamaa	Käised	PM_325 E 50					x	x		x	x	x
Järvamaa	Käised	PM_326 E 51:1			x	x	x				x	
Järvamaa	Käised	EVM E 293:42										
Järvamaa	Käised	EVM E 89:2	x		x	x	x	x			x	x
Järva-Madise khk	Pluus	ERM A 736:54										
Koeru khk	Tanu	ERM 8193										
Koeru khk	Tanu	ERM 8194				x	x					
Koeru khk	Käised	ERM 8195										
Koeru khk	Käised	ERM 13546					x					x
Koeru khk	Tanu	ERM 8192				x	x				x	
Koeru khk	Tanu	ERM 18371										
Paide khk	Käised	PM_4814:2 Aj 1628										
Paide khk	Käised	ERM A 509:5012										
Peetri khk	Tanu	ERM A 280:5				x			x			x
Peetri khk	Käised	ERM A 509:4503				x			x			x
Peetri khk	Käised	ERM 11665										
Peetri khk	Käised	ERM 13474										
Peetri khk	Käised	ERM A 560:15				x	x					

	Eseme päritolu	Eseme liik	Museaali number	Museum	Dateering	Kogumise aasta	Tikandi materjal	Tikandi värv	Analüüsist väljatatud esemed	Alusvõrguga pinnakirjad	Läbi kanga pinnakirjad	Kardtikandiga pinnakirjad	Põhitöövõtted	Kombineeritud töövõtted
46	Peetri khk	Käised	PM_346 E 71	JM		1905	Linane lõng	Valge		x	x		4	
47	Peetri khk	Linukas	PM_356 E 81	JM		1900	Siidi niit	Tulitatud siid	x					
48	Türi khk	Käised	ERM 5067	ERM	1782	1912	Linane lõng	Valge		x	x		11	6
49	Türi khk	Tanu	ERM A 509:4038	ERM	1850	1920	Linane lõng	Sinine		x	x		3	1
50	Türi khk	Pearätik	ERM A 509:4594	ERM		1923	Linane lõng	Valge		x	x		11	3
51	Türi khk	Käised	PM_2988 Aj 663:1/a	JM			Puuvillane lõng	Sinine					1	
52	Türi khk	Käised	PM_1921 E 318:1	JM	1890		Linane lõng	Valge		x			2	
53	Türi khk	Käised	EVM E 318:50	EVM	1930		Puuvillane lõng	Sinine	x					
54	Türi khk	Tanu	PM_2988 Aj 663:1/c	JM			Puuvillane lõng	Sinine					1	
55	Türi khk	Linukas	PM_355 E 80:1	JM		1903	Siidi niit	Tulitatud siid		x			3	
56	Türi khk	Linukas	PM_357 E 82:1	JM		1904	Siidi niit	Värviline		x	x	x	3	1
57	Türi khk	Linukas	ERM 5066	ERM	1712	1912	Siidi niit	Tulitatud siid		x			2	
58	Türi khk	Linukas	ERM A 509:3931	ERM		1941	Siidi niit	Tulitatud siid		x			1	
59	Türi khk	Kott -> Linukas	ERM A 509:3973	ERM	1771	1921	Linane lõng	Valge		x	x		6	1
60	Türi khk	Tanu	PM_336 E 61:3	JM		1902	Siidi niit	Värviline		x			3	1
61	Türi khk	Tanu	PM_355 E 80:2	JM		1903	Siidi niit	Värviline		x			2	1
62	Türi khk	Tanu	PM_365 E 90	JM	1804	1904	Villane lõng	Värviline					4	1
63	Türi khk	Tanu	PM_795 Aj 32:3	JM	1910		-		x					
64	Türi khk	Tanu	ERM A 831:59	ERM	1991	1992	Linane lõng	Valge	x					
65	Türi khk	Kott	ERM 13357	ERM	1762	1912	Siidi niit	Valge	x					

[illegible]

Lisa 2 Pinnakirjade analüüsist välja jäänud esemed

Nr.	Ese	Eseme dateering	Kihelkond	Uurimusest välja jäämise põhjendus
1	Tanu ERM 13470	1833	Järva-Jaani	Tanul puudub tikand, tegemist on linase argitanuga.
2	Tanu ERM 14960	1864	Anna	Tanul puudub tikand, tegemist on linase argitanuga.
3	Käised ERM 11665	1813	Peetri Märjamaa	Tikandit pole praktiliselt säilinud, pole midagi taastada. Käistealas on kokku ömmeldud mitmest tükist, säilinud tikandi mustri jälgedest kangal võib järeldada, et varasemalt on tegemist olnud linukaga. Pole Järvamaa ese, muis.ee tuleb Peetri khk välja, kuna on Peetri talust korjatud.
4	Käised ERM 13474	1813	Peetri	Tikandit ajaga hävinud, pole midagi taastada. Käistealas on kokku ömmeldud mitmest tükist, säilinud tikandi mustri jälgedest kangal võib järeldada, et varasemalt on tegemist olnud linuka ja tanuga (Muzakko 2018)
5	Käised ERM 8195	enne 1912	Koeru	Käistel puudub iseloomulik lilltikand, selle asemel on tehtud põimpilu kaunistus.
6	Tanu ERM 18371	enne 1920	Koeru	Tanul puudub tikand, tegemist on linase argitanuga.
7	Tanu PM _ 795 Aj 32:3	1910	Türi	MuISis kirjeldatud kui tanu, kuid tegemist on oubiga.
8	Pluus ERM A 736:54		Järva- Madise	MuISis kirjeldatud pluusina, kuid tegemist on linase nõörvoltide ja niplispitsiga kaunistatud jakiga.

Nr.	Ese	Eseme dateering	Kihelkond	Uurimusest välja jäämise põhjendus
9	Käised ERM 13523	1853	Järva-Jaani	Käistel puudub tikand.
10	Käised PM _ 4814:2 Aj 1628	1937	Paide	Ilmselt on tehtud kodumajanduskoolis, ese ei vasta käiste valmistamise töövõtetele ja tegumoele.
11	Linuk PM _ 356 E 81	1900	Peetri	Tikandi osa on esemelt välja lõigatud.
12	Linuk ERM A 291:505/ab	1859	Järvamaa	Ese on püsinäitusel, pinnakirjasid ei saanud lähemalt uurida
13	Tanu ERM A 831:59	1991	Türi	ARSis järgi tehtud koopia, originaal PM_364 E89
14	Käsikott ERM 13357	1762	Türi	Vanast pruuditantust tehtud käsikott. Siidi tikandist kadunud täitepinnad.
15	Käised ERM A637:150	1932	Anna	Käised ei vasta lõikeliselt ja kasutatud materjalidelt rahvarõivaste käistele. Tikkimismaterjalina kasutataud iirist.
16	Käised EVM E318:50	1930	Türi	Käised ei vasta lõikeliselt ja kasutatud materjalidelt rahvarõivaste käistele. Tikkimismaterjalina kasutataud puuvillast mulineed.
17	Käised ERM A509:5012		Paide	Tikandil puuduvad pinnakirjad, tikitud üleni hääbepistes.
18	Käised EVM E293:42		Järvamaa	Käised ei vasta lõikeliselt ja kasutatud materjalidelt rahvarõivaste käistele. Tikkimismaterjalina kasutataud puuvillast mulineed.

Lisa 3. Esemete kirjeldamisel kasutatud inventeerimise ankeedi näidis

Inventeerimise ankeet - 19.10.2021 - Tartu

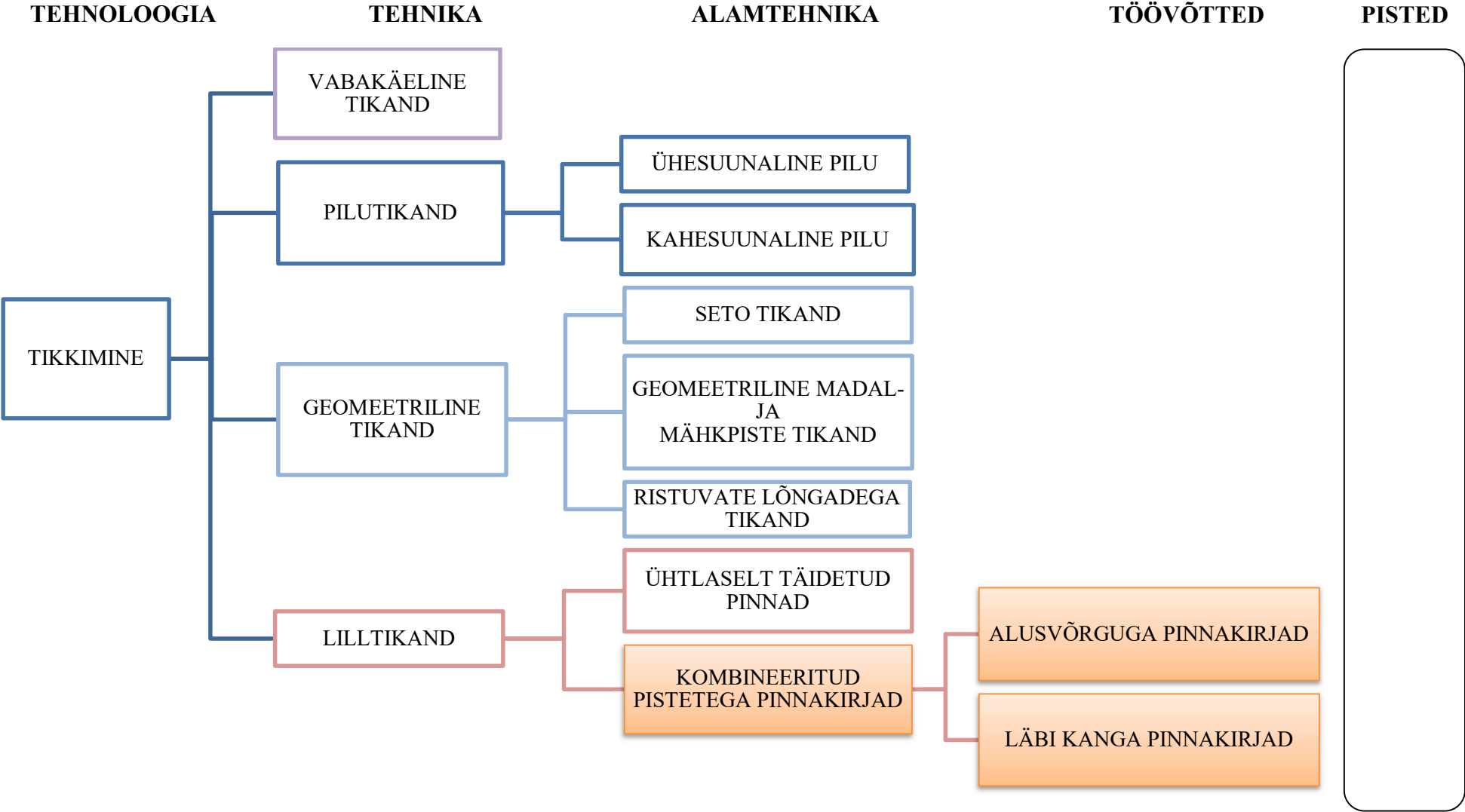
Ese		TANU
Kogu		Eesti Rahvamuuseum ERM A280:5
Koht		PEETRI kihelkond; VAHU küla
Legend		Olnud kinkija (Anton Liina) vanaema tanu. Ennem olnud temal valgest niidist tutt päälael kroogete kohal. Ümber ääre olnud lambamusta ja potisinise villase lõngaga üle ääre õmmeldud.
Dateering		1783
Seisund		halb
Materjal		
	Kangas	Linane, lõime niite 1 cm - 18
	Tikand	Valge linane niit, 2kordne
	Kaunistused	Litrid
Mõõdud		
	Mõõdud, cm	kõrgus 19,5 + 5,5 voodriks keeratud laius 52,5
	Tikand, cm	kõrgus 7,5 cm, koos alumise varspiste reaga laius 47, alumine varspisterida 49
	Kaunistused	litrite läbimõõt 0,7cm, kinnitatud kahe pistega - valge linasega
Tikkimise tehnika		
	Pisted	madalpiste
		varspiste
		allääres ristpisted, ära kulunud

Võrkpinnad	
Keskmine tulp	Horisontaalse ruudustiku alusvõrk (vertikaalne) 4x4mm. Üle ruutude kaheksate põiming vasak ->parem Mähkpistes ruutudele moodustatud lilled
Äärmine tulp	Horisontaalse ruudustiku alusvõrk (vertikaalne) 4x4mm Üle ruudustiku ristumis kohtade sama põiming nagu p Mähkpistes moodustatud diagonaalile 2 rida ruute. Kordub

Inventeerimise ankeet - 19.10.2021 - Tartu

Ese		TANU
Kogu		Eesti Rahvamuuseum ERM A280:5
Õmblemine		
	Sopi õmblus	Soppi pealael pole, kokkutõmbamine tehtud kuklasse
	Kurrud, laius sügavus	puuduvad, lihtsalt kokku kuklast kokku tõmmatud
	Tunneli mõõdud	Tunnelit pole. Kuklasse on kangas kokku tõmmatud ja kinnitatud eraldi riidega. Kokkuseadumiseks kasutatud kahte linast paela. Kokkutõmbamine algab 6 cm kauguselt alt servast. Voodri osa ühendatud pealmise osaga üleloomispistetega.
	Vooder, mõõdud/materjal	Vooder tehtud samast kangatükist, millest tanu pealmine osagi. Voodriosa kõrgus 5,5 cm

Lisa 4. Eesti rahvusliku tikandi tehnikad

SUMMARY

The MA thesis by Kadi Vingisaar “**With Combined Stitches Embroidered Surface Patterns and Craft Techniques Used in Their Production on National Costumes of Järvamaa County**” researches embroidery techniques on national costumes, focusing on surface patterns which are made using combined stitches. The master’s thesis examines embroidered surface patterns of eight Järvamaa County parish (Ambla, Järva-Madise, Järva-Jaani, Anna, Peetri, Koeru, Türi and Paide), which are referred as *Combined Stitches Embroidered Surface Patterns* or just surface patterns.

The aim of this MA thesis is to give overview of national costumes which were decorated with embroidery, the techniques of surface patterns and materials what were used in embroidery. For the practical part of the thesis is developed 13 methodological material for surface patterns which are presented in appendix 5. The methodological materials for surface patterns is based on authors personal embroidery and teaching experience.

The research was prompted by the fact that in national costumes embroidery have been used a large number of surface patterns that don’t have instructions how to make them. It is also difficult to make more complex surface patterns according the materials what have been published earlier. The instructions for that technique is scarce and the knowledge to make more complex patterns has passed on only in courses through embroidery masters and due to that it is necessary to write down those techniques.

The material sources for the thesis were 65 embroidered folk costumes, all them are museum objects. Based on examined objects author have made conclusion and composed typology of surface patterns.

As a result of the research it became clear that there have been used many different techniques in surface patterns - a total of 64 different techniques have been used to create 116 different surface patterns. For embroidery materials have been used linen, silk and wool threads and only in surface patterns were used metal ribbons. The material

determines the complexity of the surface pattern, most multilayered and varied patterns are made of linen thread and in simplest patterns have been used silk and wool thread.

The question regarding of surface techniques names was not resolved in the master's thesis. Considering the abundance of surface patterns in Järvamaa it is not right to develop the names before the research of other counties embroidery will be done. Then the name issue can be resolved comprehensively.

The large number of different surface patterns that were specified prompted the creation of typology of surface patterns. Typology makes easier to navigate in training materials and simplifies the embroidery teaching process as well. There are three main groups of typology: Base Grid Surface Patterns, Through Fabric Surface Patterns and Broad-plate Surface Patterns. The typology is made as a result of the author's practical experiences and research.

The study of the *Combined Stitches Embroidered Surface Patterns* used in Estonian national embroidery must be continued in order to create a complete overview, unified system of the surface patterns and to develop the names of surface patterns. In this way, the embroidery techniques that were highly valued by our ancestors would remain and would be available to both manufacturers of folk costumes as well as finding a way to modern objects.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadi Vingisaar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose **“Kombineeritud pistetega tikitud pinnakirjad ja nende valmistamise töövõtted Järvamaa rahvarõivastel”**, mille juhendajad on Ave Matsin MA ja Silja Nõu reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos, v.a. selle lisa 5 üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, alates 18.05.2022 kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kadi Vingisaar
18.05.2022